

Dominique Bodin

Huliganstvo

Agencija za odgoj i obrazovanje

NAKLADNIK

Agencija za odgoj i obrazovanje, Donje Svetice 38, 10000 Zagreb
www.azoo.hr

ZA NAKLADNIKA

Vinko Filipović, prof.

© Agencija za odgoj i obrazovanje

UREDNIK

Miroslav Mićanović

PRIREDILI

Darko Tot, Agencija za odgoj i obrazovanje

Nataša Muždalo, Ministarstvo znanosti, obrazovanja i sporta

PREVELA S FRANCUSKOG

Ivana Germain

OBLIKOVANJE I PRODUKCIJA

KaramanDesign

www.karaman-design.com

ISBN 978-953-7290-33-7

Objavljeno u Hrvatskoj 2013. i dostupno na internetskim stranicama
Agencije za odgoj i obrazovanje.

CIP zapis dostupan u računalnome katalogu Nacionalne i sveučilišne
knjižnice u Zagrebu pod brojem 847310

Knjiga *Huliganstvo* tiskana je uz financijsku potporu Ministarstva znanosti, obrazovanja i sporta u okviru Akcijskog plana za provedbu programa mjera edukacije u borbi protiv nasilja u sportu, na sportskim natjecanjima i izvan njih.

Le livre *Le hooliganisme* a reçu le soutien du Ministère des sciences, de l'éducation et des sports, dans le cadre du Plan d'action de la mise en œuvre du programme de mesures de formation de lutte contre la violence dans le sport, lors et en dehors des compétitions sportives.

Agencija za odgoj i obrazovanje zahvaljuje se autoru knjige *Huliganstvo*, gospodinu Dominiqueu Bodinu na ustupanju autorskih prava za objavljivanje knjige i Francuskom veleposlanstvu u Hrvatskoj na potpori prilikom njezina izdavanja.

L'agence pour l'éducation et l'enseignement adresse ses remerciements à M. Dominique Bodin, auteur du livre, pour la cession gracieuse de ses droits d'auteur et à l'Ambassade de France en Croatie pour son soutien à la publication du livre *Le hooliganisme*.

Dominique Bodin

Huliganstvo

Agencija za odgoj i obrazovanje

Zagreb, 2013.

Sadržaj

Predgovor	7
Poglavlje I. Huliganstvo između povijesti i modernog vremena	
I. Fenomen suvremenih društava?	9
II. Razvoj europskog huliganstva Šest glavnih etapa obilježava razvoj huliganstva u Europi	13
Poglavlje II. Kritike i kontroverze	
I. Deterministička vizija problema	27
II. Statistika i ideologija.	28
III. O nasilju	30
IV. Jesu li huligani homogena kategorija?	31
V. Utjecaj sportske predstave.	32
Poglavlje III. Nogomet: od univerzalnog sporta do navijačkih strasti	
I. Univerzalni sport	35
II. Masovni sport	36
III. Ukorijenjenost u urbanu sredinu	37
IV. Organizacija publike	38
Poglavlje IV. Heterogeni svijet sportske gomile	
I. Socioprofesionalne kategorije gledatelja	41
II. Gledatelji i navijači	42
III. Je li navijanje pitanje dobi?	43
IV. Navijači i navijanje.	44
Poglavlje V. Huliganstvo u Francuskoj	
I. Krivnja društvene strukture	47
II. Natjecanje među skupinama: od ekscesa do logike zajednice	51
III. Huliganstvo, supkulture i politika	56
IV. Problem anomalije	64
Umjesto zaključka.	67

Predgovor

Sport, a posebno nogomet, u svakom od nas budi cijeli niz slika koje su obilježile i oblikovale naš život. Sport potiče socijalizaciju i omogućava nam sklapanje prijateljstava od najranijeg djetinjstva. No on nas također obrazuje i socijalizira učeći nas poštivanju pravila i uvažavanju drugih te vrijednostima poput borbenosti, truda i ustrajnosti. O sportu se mašta. Sportaši su heroji s kojim se mladi i djeca poistovjećuju i koje imitiraju. Da bismo se u to uvjerali, dovoljno je promatrati djecu na nogometnom treningu i vidjeti kako svi neumorno uvježbavaju Zidaneovo driblanje. »Sportaš heroj novi je stjegonoša modernog doba«, nositelj vrijednosti i modela integracije. Sport je predstava koja budi strasti i emocije, o kojoj se burno raspravlja. Kada francuska »višebojna« nogometna vrsta postane, doduše privremeno, simbol cijele zemlje »crno-bijelo-arapskih« korijena ujedinjene u pobjedi, onda je sport u samoj srži povezanosti koja čini temelj društva.

No sport ponekad mijenja svoju narav, skrene s pravog puta, degenerira, pa se možemo zapitati koliko on tada ima veze s humanizmom i mudrošću. Nekad je povezan s prevarama, dopingom i nasiljem. Namještene utakmice, golovi postignuti rukom, uzimanje dopinga, komercijalističke stranputice Međunarodnog olimpijskog odbora, sve to mijenja naša uvriježena mišljenja o sportu. Kada je sport uzrok sukoba ili katastrofa, kada zbog njega ljudi gube živote, onda je on uistinu toliko zastrašujući da mediji i čelnici počinju zatvarati oči pred sportskim izgreanima, praviti se da ne znaju za njih, a ponekad ih čak i skrivati. To je slučaj s huliganstvom. Svi smatraju da je huliganstvo nečiji tuđi problem, da su za njega odgovorni profesionalni nogomet, Englezi iz Liverpoola na Heyselu ili njemački navijači koji su kukavički linčovali francuskog policajca Nivelu 1998. godine. Nećemo se upuštati u dugo nabranje izgrede u kojima je sudjelovala sportska publika. Dovoljno je nekoliko primjera koji pokazuju da se nasilje može dogoditi u Francuskoj, na svim razinama sportskih natjecanja, a ponekad čak i u drugim sportovima. Evo tih primjera:

- u siječnju 1995. godine jedan mladi navijač ubijen je iz vatrenog oružja. To se nije dogodilo nakon utakmice engleskog prvenstva, nego u Drancyu (okrug Seine-Saint-Denis) kamo je mladić došao navijati za klub » Jeanne d'Arc«;
- 11. lipnja 1995. tijekom skromnog finala počasne lige g. L.-a, suca utakmice, linčovali su igrači. Nije posrijedi bila nogometna, već

ragbijaška utakmica između Castelnau-Magnoaca i Nissana, održana nedaleko od Toulousea.

- 1998. godine autobus pun navijača kluba Girondins iz Bordeauxa zaustavio se na malom odmorištu. Došlo je do krađe te svade s upraviteljem. Navijači su nastavili svoj put na utakmicu prvenstva u grad Brive. Na povratku su stali na istom odmorištu, opljačkali ga i uništili.
- 14. ožujka 2001. pariški navijači popeli su se na tribinu »Auteil« stadiona Parc des Princes te napali navijače Galatasaraya tijekom jedne od utakmica Lige prvaka. Bilanca: 56 ranjenih, od kojih 7 teško.

Huliganstvo nije dakle tako dalek pojam kao što nam se to čini. U Francuskoj se zapravo događaju incidenti prije ili poslije svake utakmici 1. lige. Ako mediji o tome ne izvještavaju sustavno, to je zato što se ti incidenti često događaju daleko od stadiona. Prema povjerljivu izvješću Središnje obavještajne službe od 17. prosinca 2001. huliganstvo se i navijačko nasilje povećava. Svake se sezone povećava broj incidenata i ranjenih. Iako je riječ o pretežno pariškom fenomenu, on se širi i na klubove iz Bordeauxa, Lillea, Lyona, Marseillesa, Saint-Etiennea. Kako onda objasniti činjenicu da se huliganstvo prije svega smatra stranim fenomenom? Je li taj fenomen drukčiji u Francuskoj u usporedbi s drugim europskim zemljama? Ova će knjiga pokušati odgovoriti na ova dva pitanja koja za sobom povlače cijeli niz drugih pitanja, a na koja također treba pronaći odgovor: Odakle potječe pojam »huliganstvo«? Je li sportsko nasilje toliko nov fenomen kakvim ga smatramo? U kojem se trenutku počelo govoriti o huliganstvu? Na koji se način stvaraju društvene predodžbe o njemu? Vežu li se ti oblici nasilja uz društveni determinizam koji ukazuje na disfunkcije i probleme naših suvremenih društava ili pak djeluju na temelju obrazaca vezanih uz identitet, grupu i kulturu? Tko su zapravo huligani? U kojoj je mjeri nogomet, više od drugih sportova, svjedok i vektor tog nasilja?

Poglavlje I.

Huliganstvo između povijesti i modernog vremena

I. Fenomen suvremenih društava?

Je li uopće moguće definirati huliganstvo i njegove granice, odrediti gdje započinje, a gdje prestaje huligansko ponašanje? Ili mu pak time ograničavamo smisao i interpretaciju? Shvatiti huliganstvo znači da moramo prevladati uobičajene definicije, kolektivne predodžbe, stereotipe i predrasude koji se obično vežu uz taj pojam. Iako se najčešće huligana zamišlja kao mladog Engleza, neprilagođenog marginalca koji se napija te kojem je nogometna utakmica izgovor za ispade na stadionu, društvena je stvarnost tog fenomena potpuno drukčija te je potrebno srušiti sve te pogrešne predodžbe, i to na više razina. Događaji na stadionu Parc des Princes 28. kolovoza 1993. tijekom utakmice između Paris-Saint-Germainea i Caena, kada su divljački napadnuti policajci na tribini »Boulogne«, ili nedavni događaji na utakmici PSG-a i Galatasaraya u Europskom kupu 14. ožujka 2001. godine, kada je ranjeno 56 osoba, pokazali su da huliganstvo postoji i u Francuskoj, ako je to uopće bilo potrebno dokazivati. Takav raskorak između predodžaba i stvarnosti dijelom je posljedica tragičnih događaja 1985. godine, koje je prenosila i televizija, kada je na stadionu Heysel, na kojem se trebala odigrati utakmica finala Kupa prvaka između Juventusa iz Torina i Liverpoola 31 gledatelj izgubio život. Taj raskorak vezan je i uz naknadne interpretacije tih događaja, uz sankcije britanskim klubovima i njihovim navijačima, uz pretjeranu medijalizaciju tog dramatičnog incidenta. Međutim, ova se pošast odnosi na nogomet diljem svijeta i ne može se pripisati samo engleskim navijačima i običnim prijestupnicima. Razumjeti huliganstvo ne znači samo zabilježiti činjenice koje ponekad opisuju događaje ekstremnog tjelesnog nasilja, već upisati te činjenice u povijesnu i društvenu dinamiku te ih pokušati interpretirati. Prečesto se pri analiziranju i opisivanju huliganstva analizira i opisuje samo njegova konačna pojavnost, tjelesno nasilje ili uništavanje imovine i infrastruktura. Nasilje provode navijačke skupine na stadionu, što je danas rjeđe zbog sustava društvene kontrole, ili na mjestima ponekad dosta udaljenim od stadiona. Nasilje može biti usmjereno protiv po-

licije i prolaznika koji nemaju nikakve vidljive veze s nogometom i navijanjem, dovodi do uništavanja vozila, izloga trgovina, kamenovanja autobusa, razbijanja vagona i slično. No takva nam kategorizacija huliganstva ne objašnjava kako se pojedinci, vrlo često obični građani, mogu dovesti u takvo stanje da su sposobni počiniti strahote. Štoviše, analiziramo li nasilje isključivo kroz prizmu čina ili kršenja ustaljenih društvenih normi, time njegovo poimanje ograničava na sociološku definiciju zločina. Dramatični i zastrašujući događaji svoj uzrok ponekad imaju u sukcesivnom nizu beznačajnih događaja (krađa simbola, vrijeđanje i provokacije). Potrebno je složenost problema sagledati u cjelini. Prethodno opisano nasilje samo je »izvršenje u praksi«, završetak dugog procesa sačinjenog od složenih i suptilnih društvenih odnosa između različitih čimbenika sportskih natjecanja (navijača, čelnika, policajaca, novinara itd.), sportskih rivalstava, provokacija, osveta, koje su pak odraz kulturoloških poimanja vezanih uz identitet. Kao što su radovi Skogana (1990), Rochéa (2001) i Debarbieuxa (1996, 2002) pokazali, u kojima se analizira agresivno ponašanje na drugim područjima, navijačko se nasilje ne može promatrati samo kroz prizmu huliganstva u njegovoj najsurovijoj verziji, onoj anglosaksonskog navijača izbode-nog početkom 1998. godine u jednoj sporednoj uličici. I najmanji događaj, i najmanje osorno ponašanje, može pokrenuti spiralu nasilja i delinkvencije. Percepcija nasilja može biti objektivna ili subjektivna (Wieworka, 1999), ovisno o tome promatramo li ga s gledišta agresora ili žrtve, snažnijeg ili slabijeg, žitelja Zapadne Europe ili zemlje zahvaćene ratom, ovisno o tome živi li osoba u problematičnoj ili u otmjenoj četvrti, je li riječ o muškarcu ili ženi, mladoj ili starijoj osobi. Sve to mijenja pogled na nasilje. Nasilje je društveno, prostorno i vremenski uvjetovano, i u samoj pojavnosti, i u predodžbi o njemu. Ono što se smatra nasiljem u današnjim zapadnim društvima ne znači da bi se takvim smatralo u drugim društvima ili u prošlim razdobljima.

Često se huliganstvom nazivaju pojave koje s njim nemaju nikakve veze. Je li tragedija u Heyselu huliganski čin ili su tu dijelom u pitanju propusti pasivnih mjera osiguranja stadiona (procedure prilikom ulaza, kontrole, evakuacija, razdvajanje različite publike), što je nakon tragedije dovelo do uvođenja europskih direktiva na tom području? Mediji ponekad u žaru izvještavanja i želji da objave senzacionalističke vijesti koji će povećati čitanost ili gledanost uz huliganstvo vežu događaje poput onih u Sheffieldu 1989. godine (96 mrtvih) ili one na Elis Parku u Johanesburgu 2001. godine kada su 43 osobe poginule u gužvi na ulazu u stadion. Za te su incidente u potpunosti odgovorne nekompetentne redarske službe i granzivost nekih čelnika koji su bez oklijevanja pro-

dali više karata nego što ima stvarnih mjesta na stadionu. To je bio slučaj i na Furianiju (Bastia) 5. svibnja 1992. kada su se na brzinu postavljene i prepune tribine srušile te prouzročile smrt 17 osoba. Krivci su za taj slučaj dobili samo blage kazne, a najveći je apsurd to da su neke žrtve čak bile kazneno gonjene.

Huliganstvo je gotovo isključivo pojava vezana uz nogomet, i to u svim zemljama i na svim kontinentima. Ponekad se bilježe sukobi tijekom košarkaških utakmica u Grčkoj i Turskoj ili tijekom utakmica kriketa u Indiji, no sve su to sporadični događaji.

1. Povijest jednog pojma. – U Velikoj Britaniji šezdesetih godina 20. stoljeća javljaju se novi oblici nasilja vezani uz nogometne utakmice. Sukobi i tučnjave pratili su utakmice već od kraja 19. stoljeća. No novi oblici nasilja na stadionima ili oko njega doimali su se mnogo manje spontanima. To novo nasilje nije nužno bilo uzrokovano samom igrom, rezultatom utakmice, incidentima vezanim uz igru na terenu (suđenjem, prekršajima, ponašanjem igrača na klupi ili na terenu), sportskim suparništvom proizašlim iz samog natjecanja. Ponekad je to bilo brutalno nasilje u koje je bio uključen velik broj osoba. Ono više nije bilo povremeno i spontano, vezano uz rezultat ili događaje prema shemi frustracije i agresije, već je postalo organizirano, smišljeno, a često i čin grupe ljudi. Pojava huliganstva upućuje dakle istodobno na promjenu ponašanja i na promjenu paradigme (Bodin, 1999). Izvještavajući o takvim događajima te želeći slikovito opisati nasilne gledatelje, jedan novinar nazvao ih je »hoolihani«, imenom irske obitelji čiji su članovi bili pogubljeni za vladavine kraljice Viktorije zbog asocijalnog ponašanja i ekstremnog nasilja tijekom nereda. No nitko ne može reći zašto i kada je riječ »hoolihan« promijenjena u »hooligan«. Može se samo nagađati da je riječ o tiskarskoj pogrešci, budući da se na anglosaksonskim QWERTY i na francuskim AZERTY tastaturama slova »h« i »g« nalaze jedno pored drugog. No treba znati da taj pojam Britanci ne koriste te da radije upotrebljavaju riječ *thugs*, koja je u svakodnevnom govoru sinonim za propalicu, razbijača. Izbor ovog pojma nije ni bezazlen ni besmislen jer ima pogrdu konotaciju i upućuje na indijsku sektu fanatika obožavatelja božice Kali. Takvo značenje stigmatizira huligane i označava ih kao »nenormalne«, marginalizirane u društvu te ih automatski svrstava u isti koš s običnim delinkventima, neovisno o uzrocima njihova nasilja te neovisno o tome jesu li ili nisu registrirani u policijskim dosjeima huligana.

2. Nasilje gomile kroz stoljeća. – Nasilno ponašanje sportske gomile nije nova pojava. To ne znači da se moderan sport smatra nasljednikom antičkih igara u kojima se sport doživljavao kao vječan u svojim obli-

cima, izrazima, vrijednostima i ciljevima, već ukazuje na činjenicu da su u drugim povijesnim razdobljima, na drugim mjestima i na drugim sportskim natjecanjima ponašanja sportske gomile uvelike nalikovala suvremenom huliganstvu te su čak zahtijevala posebne društvene mjere, kao što su održavanje reda i mira, zabrana ulaska na stadion itd. Bez navođenja detaljnih povijesnih referenci bit će dovoljno za ilustraciju navesti nekoliko primjera iz različitih epoha.

Prvi zapis može se naći u djelima Tacita (*Anali*, 14.17) u kojima se opisuju okršaji u Pompejima 59. godine. Prilikom gladijatorskih igara koje je u Pompejima organizirao Livenius Regulus, gledatelji iz kolonija Nucerije i Pompeja započeli su svađu uvredama, ona se nastavila bacanjem kamenja, a zatim prerasla u oružani sukob. Velik je broj osoba u sukobima poginuo i bio ranjen te su Pompeji dobili desetogodišnju zabranu održavanja sportskih natjecanja, a udruge su bile ukinute.

U Velikom cirkusu u Rimu, koji je mogao primiti do 150.000 gledatelja, u više je navrata velik broj ljudi stradao pregažen gomilom. U srednjem vijeku stara igra *soule* bila je povodom tolikim izljevima strasti, neredima i tučnjavama među gledateljima da je Crkva proglasila zabrane te igre smatrajući je uzrokom neredu u društvu. U Bretanji se za vrijeme igranja *soule* provodio poseban nadzor reda i mira tako da su »službene osobe« bile opremljene tavama kao pomoćnim sredstvom u razdvajanju protivnika. Bredkam (1998) opisuje mjere za održavanje reda (razdvajanje gledatelja, zabrana silaženja na teren, mjere represije, prisutnost »redara« itd.) tijekom natjecanja *calcio fiorentino* održavanog u Firenci od 16. do 18. stoljeća. Krajem 18. stoljeća, prilikom prvih letova u balonu, dolazilo je sustavno do narodnih prosvjeda praćenih velikim neredima te su u Bordeauxu dvojica gledatelja koja su izazvala nered bila osuđena i obješena.¹ Tranter² piše da je 8. travnja 1899. izbila pobuna u Cappielowu tijekom utakmice polufinala kupa između Greenock Mortona i Port Glasgow Athletic Cluba u kojoj se sukobilo 200 gledatelja. Tranter također opisuje policijsku represiju te porast nasilja u engleskom nogometu na prijelazu iz 19. u 20. stoljeće. Svi ti događaji izgledaju vrlo moderno i nevjerovatno sličie ponašanju današnjih huligana te društvenoj kontroli ustanovljenoj da bi se spriječili incidenti i uspostavio »javni red i mir«. Dnevne sportske novine *L'Équipe* (1997)

¹ L. Robène et la violence des jours, in D. Bodin (dir.), *Sports et violences*, Paris, Chiron.

² N. L. Tranter (1995), The cappielow riot and the composition and behaviour of soccer crowds in Late Victorian Scotland, *The International Journal of the History of Sport*, 1995, 3, vol. 12, 125–140.

navode da je tijekom 20. stoljeća, i to samo u događajima povezanim s nogometom, zbog huliganstva poginulo više od 1300 osoba diljem svijeta. Mogli bismo unedogled nabrajati incidente koji su se dogodili tijekom igara i sportskih natjecanja, posebno nogometnih. Ovaj kratki povijesni pregled pokazuje koliko je nasilje gomile prisutno u sportskim natjecanjima, premda poprima različite oblike: gužve, uvrede, simboličko i verbalno nasilje, upade na teren, tučnjave, nered i ubojstva. Primjeri također pokazuju da takvo nasilje nije samo suvremeni problem društva koji je prouzročen rastućim socijalnim problemima problematičnih predgrađa i četvrti. Kako onda shvatiti uzroke razvoja suvremenog huliganstva? Dva ga čimbenika razlikuju od oblika koji postoje od antičkog doba: učestalost nasilnih izgreda u jednom sportu, u nogometu, te činjenica da je takvo nasilje osobito prisutno u jednoj zemlji, u Velikoj Britaniji. Zbog toga radovi posvećeni tom problemu dolaze prije svega iz anglosaksonskog svijeta. No zašto se huliganstvo pojavilo najprije u tom sportu i u toj zemlji?

II. Razvoj europskog huliganstva

Šest glavnih etapa obilježava razvoj huliganstva u Europi

1. Nastanak i razvoj huliganstva. – Prva faza nastanka huliganstva obuhvaća razdoblje s kraja pedesetih i početka šezdesetih godina 20. stoljeća, kada novinari i znanstvenici, prije svega sociolozi, počinju bilježiti porast organiziranog nasilja, izvan i unutar stadiona. Već na prvi pogled to se nasilje jasno razlikovalo od onoga ranije poznatog i predstavljalo je prijelaz s ritualiziranog i dionizijskog nasilja, povezanog s logikom igre i antagonizma koje ona budi, na nasilje s predumišljajem. Do tada je postojalo većinom sporadično nasilje čiji uzroci i smisao proizlaze iz ambivalentne naravi samog sporta. Ta nije li sport taj koji najbolje udružuje ljude da bi ih još bolje podijelio? Od početka 20. stoljeća sve do 1960-ih godina incidenti su bili uzrokovani pristranom percepcijom suđenja i igre te sportskim rivalstvom koje je bilo izraženo šovinizmom, razočaranjem, dionizijskom gužvom i metežom, što je svojstvenu uobičajenoj nogometnoj publici, najčešće iz narodnih slojeva. Takvo nasilje još uvijek nalazimo u drugim sportovima, primjerice ragbiju. Novi su oblici nasilja, međutim, ukazivali i na društvene i kulturne suprotstavljenosti. Od tog razdoblja nadalje huliganstvo se počelo definirati kao namjerno, organizirano, strukturirano i smišljeno nasilje, približavajući

se time definiciji »organiziranog kriminala«. ³ No takva analiza huliganstva odmah na početku postavlja cijeli niz problema. Razlikujući spontano od osmišljenog, planiranog nasilja, znanstvenici su iz svoje analize isključili čimbenike povezane s igrom, rezultatima i prekomjernom konzumacijom alkohola. Uistinu, uhićeni huligani nisu svi pod utjecajem alkohola, a nasilno ponašanje publike nije nužno prouzrokovano pogreškama u suđenju, nejasnim akcijama ili porazima. Incidenti se dakle ne mogu pripisati samo fanatičnoj i alkoholiziranoj gomili, kako je to opisao Brohm (1993). Zanimljivo, međutim, pri analizi sportske aspekte, neizvjesnost vezanu uz rezultat te njihov utjecaj na strastveno pristrane navijače, huliganstvo ograničavamo na socioekonomske čimbenike. Thom, prema »principu širenja katastrofa«, objašnjava da je »paradigma svake neizvjesne situacije sukob«. Pojedinci su skloni da se, kad promatraju određeni sukob, pa i ako je riječ o ritualiziranom sportskom natjecanju, identificiraju s jednim od protagonista, a svi se radije poistovjećuju s pobjednikom. Uspoređujući to s kazalištem, Thom pojašnjava da »sve dok u zapletu postoji situacija koja se može preokrenuti, ostajemo u domeni komičnog«. Prijelaz s promjenjivog u konačno, s komičnog u tragično mogao bi djelomično objasniti zašto navijači pribjegavaju nasilju. Izbor takve definicije u potpunosti određuje daljnje analize. Ograničavanjem na fizičko nasilje isključuju se drugi faktori koji se danas ističu u analizi mladenačke delinkvencije, kao što su govorna nadmetanja, provokacije te uzroci antagonizama koji prethode svađama i tučnjavama, a često ih i izazivaju.

Marsh (1978) kritizira takvu koncepciju huliganstva kao previše pojednostavljenu. Smatra da nije moguće usredotočiti se samo na fizičko nasilje i isključiti moralno i simbolično značenje jer se time negira *aggro*, ritualizirano insceniranje nasilja kojem je cilj impresionirati protivnika. Snažan i opasan izgled, zastrašivanje drugoga, vrlo često zamjenjuju sam čin koji se događa samo onda ako se prekrše prešutna pravila *aggra*, primjerice napad na djevojku, ili nakon policijske intervencije. No granice su ponekad vrlo male između fizičkog, simboličkog i psihološkog nasilja. Ono je samo jedna etapa u društvenim procesima te »hrani, naglašava i potiče druge načine izražavanja nasilja« (Wieviorka, *op. cit.*, 17).

2. Huliganstvo kao posljedica promjene socijalne slike prostora stadiona. – Čak ako i prihvatimo da je nasilje sportske gomile promijenilo svoju narav, to nam ne objašnjava zašto je ono prije svega prisutno u nogometu. Drugo razdoblje razvoja huliganstva odgovara promjeni sa-

³ R. Dufour-Gompers (1992), *Dictionnaire de la violence et du crime*, Toulouse, Érès.

stava publike. Od 1950-ih u britanskom nogometu zbio se cijeli niz promjena. U prvoj polovici 20. stoljeća Engleska je dominirala nad drugim europskim zemljama. Budući da je nogomet utemeljen u Engleskoj te se na njezinu tlu brže strukturirao, demokratizirao i proširio, Wahl bilježi da je škola odigrala veliku ulogu u njegovu širenju na sve slojeve stanovništva: 1948. godine 8000 škola bilo je učlanjeno u Engleski savez školskih nogometnih društava. No tijekom 1950-ih smanjuje se broj članova u klubovima. Društvo se mijenja i modernizira te omogućuje pojedincu da se postupno oslobodi krutih društvenih stega, nastavljajući proces koji je započeo 1930-ih dekristijanizacijom društva. U razdoblju neposredno nakon rata uvelike se povećalo ekonomsko bogatstvo. Stanovništvo ima više slobodnog vremena te želi iskoristiti tu ponovno pronađenu bezbrižnost tražeći nove i različite vrste zabave. Početak je to sve individualnijega i individualiziranijega potrošačkog društva. Sport je samo jedna od mnogih dostupnih zabava, kao što su izlasci, kino... Pojavljuje se cijeli niz individualnih sportova poput džuda, mnogi se sportovi demokratiziraju, djelomice zbog manjih troškova bavljenja sportom. Nogomet nije više jedini sport pristupačan svima te posjećenost stadionima opada. Tada još nije riječ o pravima prijenosa i sponzorima u današnjem obliku. Iako su igrači u to doba bili dijelom profesionalci, a dijelom još uvijek amateri koje se plaćalo na ilegalan način, oni su se još uvijek financirali u najvećoj mjeri od zarade s utakmica. Da bi riješili problem pada posjećenosti utakmica, Britanci povećavaju spektakularnost igre profesionalizacijom igrača, povećanjem udobnosti tribina te izmjenom samih stadiona. Grade se nove tribine na stadionima, koji su većinom pravokutnog oblika, tzv. *ends*, koje odgovaraju našim francuskim navijačkim tribinama *virages*, a smještene su na vrhovima tribina što se nalaze iza nogometnih vrata. Demokratizacija nogometa, njegovo širenje u sve slojeve društva te izgradnja novih mjesta na stadionima počinju privlačiti sve raznolikiju publiku, socijalno heterogenu, publiku koja se mnogo manje razumjela u sport. To mijenja društveni prostor stadiona te njegovu dotadašnju veselu atmosferu proslave. Razvoj nogometa i novo poimanje spektakla mijenjaju vrijednosti aktivnosti koja se do tada smatrala sportom određenog društvenog sloja. U istom razdoblju nogometna publika po drugi prolazi kroz transformaciju. Neki autori poput Brombergera (1995), oslanjajući se na fotografske dokumente iz tog razdoblja, govore o »sve mlađoj publici«, i to iz više razloga. Prvi je vezan uz sport jer širenjem tog sporta u školama bilo je normalno da ti mladi igrači s vremenom postanu ljubitelji nogometa te vatreni gledatelji i navijači. Drugi je razlog sociološki. Razdoblje je to dubokih promjena u društvu u kojem se mladi sve više osamostaljuju i okreću drugim oblicima zabave. Treći je razlog ekonomske naravi. Pro-

dajom jeftinih ulaznica za tribine *ends* klubovi potiču okupljanje mladih na tribinama koje su se do tada nazivale »narodnim« zbog cijene ulaznica te zbog društvenih slojeva koji su kupovali ta mjesta. I na kraju – kulturni razlozi. U Velikoj Britaniji 1960-ih rađaju se brojne kulture i supkulture mladih: *rough* (mladi potekli iz najsiromašnije radničke klase), *mods*, *teddy boys*, *skinheads*, *punks*... Nogomet nije više zajednička »obiteljska aktivnost«, koja se odvija bez ispada i pod roditeljskim nadzorom. Tribine *ends* postaju teritoriji mladih koji se postupno počinju okupljati ovisno o tome za koji klub navijaju, iz koje četvrti dolaze, ovisno o pripadnosti određenoj supkulturi. Okupljajući se na takav način, počinju stvarati zajednice s vlastitim identitetom, ritualima, amblemima, simbolima, solidarnošću, znakovima raspoznavanja i kodeksom odijevanja koje su bile temelj osnivanja navijačkih skupina. Oni također na stadion uvode političke i ksenofobne ideologije (*teddy boysi*, *skinheadsi*) i bande razbijača (*skinheadsi*, *rough*). Umjesto tadašnje slavljeničke atmosfere na utakmicama se pojavljuju sportska rivalstva pojačana sociološkim i kulturnim antagonizmima. Taj novi, aktivniji, angažiraniji i bezuvjetni oblik podrške klubu, iskazivanje pripadnosti različitim supkulturama, potaknuo je pojavu huliganstva. Upadi na teren i tučnjave među navijačima postajali su sve češći. U mnogim se radovima smatra da je huliganstvo oblik zastranjivanja supkultura mladih prisutnih na stadionima. Već 1968. Lord Harrington u svojem izvješću o nogometnom huliganstvu naglašava da su uhićeni huligani istinski navijači, da su znalci i mladi: imaju manje od 21 godinu te posjeduju veliko znanje o nogometu, svojem klubu, igračima, tehnikama te često nose simbole svojih skupina. Harringtonov izvještaj trebao je riješiti debatu koja i danas traje u Velikoj Britaniji i u Francuskoj s obzirom na to da je pokazao da je huliganstvo čin istinskih navijača, a ne elemenata izvan nogometa koji dolaze na utakmice izazivati nered. Više je razloga za takvo inzistiranje na podrijetlu huligana, a svi su vrlo jasni. Za nogomet je važno zadržati sliku čistog sporta (Ehrenberg), otkloniti moralnu odgovornost s obzirom na to da je potaknuo dolazak nove publike kojoj se dopustilo, svjesno ili ne, kršenje zakona te skinuti financijsku odgovornost za počinjene prekršaje.

Politika razdvajanja navijača postavljanjem ograda na stadionima dovela je do povećanja nasilja umjesto do njegova sprečavanja. Podjela *endsa* i razdvajanje pojedinih skupina potaknulo je »teritorijalizaciju« tribina, koje postaju mjesto spektakla i suparništva među skupinama. U želji da se razlikuju, suprotstave, istaknu svoju superiornost, u želji za priznanjem, osvetom ili produžavanjem osjećaja pobjede, sve si skupine postavljaju za cilj osvajanje protivničkih *endsa*. Time započinju

procesi »antagonističke akulturacije« u kojoj je nasilje jedan od načina izgradnje identiteta. Međutim, stvaranje osiguranog prostora oko stadiona postupno se smanjuje, ali ne ukida nasilje unutar stadiona. »Tučnjave su posljedica službene politike kojom su se razdvajali suparnički navijači, a koja je bila provođena 1960-ih godina da bi se spriječilo huliganstvo, no ona je čini se potaknula solidarnost »klana« i preselila taj fenomen izvan terena. Dakle, tučnjave su na tribinama bile rijetke 1970-ih i početkom 1980-ih«. (Elias i Dunning, 1986, 336).

Aktivno i strukturirano navijanje koje se pojavilo u engleskom nogometu 1960-ih godina (Broussard, 1990) ipak se jasno razlikuje od navijanja *Ultrasa* na talijanskim i francuskim navijačkim tribinama. Dok *Ultras* organiziraju šarolike koreografije, tzv. *tifose*, služeći se transparentima i raznobojnim papirima s amblemima kluba ili zajednice kojoj pripadaju, engleski navijači često nose samo šalove ili simbole kluba, no tijekom utakmice kontinuirano i aktivno navijaju pjevajući i izvikujući provokativne parole.

3. Huliganstvo kao posljedica socijalnih problema i klasni fenomen. – Velik broj znanstvenika (Taylor, 1982; Clarcke, 1978; Elias i Dunning, *op. cit.*) smatra da treće razdoblje u razvoju huliganstva odgovara društvenom i gospodarskom propadanju Velike Britanije 1970-ih i 1980-ih godina. Nijedna laburistička vlada (H. Wilson od 1964. do 1970. i od 1974. do 1976. te J. Callaghan od 1976. do 1980. godine) ne uspijeva smanjiti inflaciju i nezaposlenost. Početkom 1970-ih 14% stanovništva živi ispod praga siromaštva, brojka koju Francuska nije nikad dosegнула i gdje se postotak siromašnog stanovništva 1990-ih stabilizirao na 10%. Sredinom 1970-ih inflacija je dosizala 25%, a stopa nezaposlenosti s 3,8% 1972. godine skočila je 1983. godine na 11,5%. U anglosaksonskim je zemljama između 1966. i 1986. samo industrijski sektor izgubio 3 milijuna radnih mjesta, što je Francuska dosegнула 1993. godine, i to u svim gospodarskim sektorima. Gospodarski krah imao je za posljedicu dolazak na vlast Margaret Thatcher i uvođenje tzv. politike »restrikcije i štednje«, privatizaciju i razvoj strogog ekonomskog liberalizma. Izbori tadašnje politike bili su jasni: treba potaknuti oporavak gospodarstva, čak i na račun radničkih slojeva i zapostavljenih kategorija društva. Štrajk rudara, koji je trajao godinu dana prije no što ga je konzervativna vlada slomila i bezobzirno ugušila, jasno ocrtava uvjete života tadašnje anglosaksonske radničke klase. To je samo jedan od primjera gospodarskog rasula zemlje koje je za posljedicu imalo dugotrajno raslojavanje društva. Gospodarske i socijalne mjere usmjerene prema radničkom sloju bile su pokretač razvoja huliganstva. »Brutalnost tačerskog projekta kojim se željelo kulturno i politički uništiti hu-

liganstvo snažan je čimbenik koji objašnjava autonomizaciju navijanja i strategije koje su usvojili huligani da bi bili stekli prepoznatljivost u društvu« (Mignon, 1995, 22). No huliganstvo je više element mehanizma preživljavanja i društvenog potvrđivanja, a manje klasne borbe. Nasilje koegzistira s uličnim neredima, no nije s njima povezano. Huligani ne ističu otvoreno svoju društvenu pripadnost i ne staju u obranu radničkog sloja. No huliganstvo je, kao što piše Coser⁴, signal za uzbunu upućen zajednici te jasno ukazuje na duboko nefunkcioniranje britanskog društva. Taj oblik nasilja, poput uličnih nereda, »pokazuje neučinkovitost političkog i institucionalnog rješavanja zahtjeva društva« (Wieviorka, *op. cit.*, 30). Nogomet postaje sredstvo izražavanja socijalne i ekonomske izgubljenosti mladih koji su isključeni iz društva. Polazeći od socioantropoloških studija, Clarcke i Taylor opisuju na koji se način stvaraju društvene veze u složenom svijetu navijačkih skupina. U društvu u raspadanju navijačke skupine donose utjehu, podršku i solidarnost. Jedinstvo skupina jača zbog sve veće marginalizacije njihovih članova, no jedinstvo je usmjereno i protiv drugih, stranaca, koji lokalnom stanovništvu krađu posao. Neke skupine (u kojima dominiraju *skinheads* i ekstremna desnica) otvoreno pokazuju svoju ideologiju ili rasističke parole. U svoje redove privlače sve više revoltiranih mladih, bez smjernica i bez budućnosti, koji su izgubili nadu da će ikad steći ili ponovno pronaći položaj u društvu. Wieviorka⁵ smatra da rasizam nije odbijanje moderniteta, već strah od socijalne isključenosti, od gubljenja mjesta i ranga u društvu. Rasizam nije svojevrsno »prirodno stanje«, no njihova socijalna situacija te socijalna i ekonomska blizina tih skupina s imigrantskom populacijom navode ih na traženje »dežurne žrtve«. ⁶ Huliganstvo je za njih »način života te pokazivanja i njegovanja različitosti« (Broussard, *op. cit.*, 308). Navijanje i nasilje pomaže im da se uzdignu iz jadne i sumorne svakodnevice. Oni su bijeg pred tmurnim životom te daju smisao i svrhu bezizlaznoj budućnosti. Neke se skupine strukturiraju u borbene grupe (*fighting crews*): ICF (Inter City Farm) iz West Hama, Main Firm iz Cambridgea itd. Uz sportsko suparništvo pojavljuje se suparništvo među skupinama: treba se pokazivati da bi se postojalo. Nasilje se medijatizira i time povećava želju za društvenim priznanjem. Zato je u potpunosti normalno da se među klupskim navijačima, pa prema tome i među huliganima, nađu radnici i mladi marginalci. Nogomet pripada narodnoj i radničkoj kulturi te veliča njezine

⁴ L. Coser (1956), *Les fonctions du conflit social*, Paris, PUF.

⁵ M. Wieviorka (1998), *Le racisme, une introduction*, Paris, La Découverte.

⁶ R. Girard (1972), *La violence et le sacré*, Paris, Pluriel.

vrijednosti, kao što su napor, fizički angažman, solidarnost, muževnost, organiziranost, podvrgavanje kolektivnoj disciplini i korporativnoj svijesti. To je nešto čemu svi mogu biti gorljivo privrženi i s čime se mnogi poistovjećuju jer nogomet i igrači utjelovljuju demokratski ideal prema kojem »bilo tko može postati netko« (Ehrenberg, *op. cit.*). No u Engleskoj se u doba tačerizma produbljuje jaz između sve bogatijih i nepristupačnijih igrača i navijača, često marginalaca bez budućnosti. Taylor, i kasnije Clarcke, smatraju da je jedan od razloga prijelaza na nasilje činjenica da se u tom razdoblju »nogomet pogospodio« i da je došlo do udaljavanja između igrača i publike. Neki govore o »borbi za očuvanje«. Wahl smatra da je takav razvoj bio vidljiv već neko vrijeme: »U Europi se pojavljuju znakovi nazadovanja. Nestalo je topline nogometa u njegovim začecima. Bliskost igrača i navijača je prošlost; navijači više ne prihvaćaju igrača kao jednog od svojih koji je uspio« (*op. cit.*, 109). Stvara se vizija besposlenog i fanatičnog navijača ekstremno desničarskog nazora, obrijane glave, u martensicama i bombersici. ICF bila je jedna od najreprezentativnijih i najnasilnijih skupina čiji su pripadnici 1982. na izlazu iz metroa izboli navijača Arsenala i ostavili na njemu kartu s natpisom: »Čestitamo, upravo ste se susreli s ICF-om«. Za određene navijače huliganstvo je jedan od načina, premda odvratan i zastrašujući, da daju smisao svojem životu, da steknu prepoznatljivost u društvu i na takav način socijalnu isključenost pretvore u priznanje, a neuspjeh u uspjeh. »Oni predstavljaju odbijanje radničke klase da se pogospodi, staju u obranu načela *rough*... Oni (*skinheads*) svojim načinom života iskazuju nasilnu muževnost, duh vjernosti... Oni su rasisti... Time su stvorili stil *endsa*, a njihova je grubost kao stil života za mnoge ideal« (Mignon, *op. cit.*, 24).

4. Kulturalistički pristup činjenicama: segmentarne socijalne veze i huliganstvo. – Četvrto razdoblje razvoja huliganstva obilježeno je radovima Eliasa i Dunninga (1986), koji su na sport primijenili analize glavnog Eliasovog djela o civilizacijskim procesima zapadnjačkih društava.⁷ Elias smatra da su se društva izgradila s jedne strane stvaranjem pravila ponašanja i s druge strane rješavanjem pitanja kontrole nasilja od strane države (pretvaranje ratničkog plemstva u dvorsko plemstvo, monopolizacija nasilja), ali i pojedinaca koji postupno uče kako samostalno kontrolirati svoje nagone. Sport je jedan od načina kontrole nasilja u društvu jer je istodobno i prostor u kojem se tolerira »slobodno iskazivanje emocija«, gdje se igrači i gledatelji mogu prepustiti osjeća-

⁷ *Über den Prozess der Zivilisation*, prevedeno u dva sveska pod naslovom *La civilisation des mœurs i La dynamique de l'Occident*, Calmann-Lévy (1969).

jima, i prostor stvaranja društvenih normi u kojem se uči poštivanje pravila i kontrola emocija. Elias i Dunning pozabavili su se pitanjem huliganstva postavljajući jednostavno pitanje: Kako moderni sport, stvoren među ostalim i kao sredstvo kontrole nasilja, može proizvesti u nogometu toliko nasilja?

Nastavljajući se na svoje prethodne radove, Elias i Dunning pokazuju da većina huligana potječe iz *rough working class* – »tvrde« radničke klase, najnižeg radničkog sloja, i to iz najsiromašnijih dijelova te socijalne skupine: »Na dnu društvene ljestvice jaz se produbljavao između njih i sve siromašnijih nižih radničkih slojeva... A te su skupine »tvrde« radničke klase, čiji se broj povećava u razdobljima krize, one koje se najčešće ponašaju u skladu s modelima stvorenim na osnovi onoga što Suttles naziva uređenom segmentacijom.⁸ Ovi adolescenti i mladi ljudi čine većinu u skupinama koje sudjeluju u najtežim oblicima huliganstva« (1986, 360–361).

Elias i Dunning međutim smatraju da nije moguće generalizirati i smatrati prirodnim izjednačavanje huliganstva s određenim društvenim slojem: »Prije no što pokušamo razumjeti zašto postoji ta veza, treba prijeći sa statusa u društvu na iskustvo« (*op. cit.*, 74). Prije svega, iako se čini da najveći broj huligana dolazi iz zapostavljenih društvenih slojeva, nikako ne stoji činjenica da svi ljudi u prekarnoj situaciji koji dolaze na nogometne utakmice postaju huligani. Osim toga svi uhićeni huligani ne dolaze iz *rough working class*. Iako se dva znanstvenika ne bave posebno tom činjenicom, mi ćemo se na nju vratiti nešto kasnije. Na kraju, za Eliasa i Dunninga nije u pitanju pripadnost radničkom sloju, već njegovo socijalno funkcioniranje, oblici socijalizacije i društvenog ophođenja. Pretpostavka je da ako je nasilje svojstveno *rough working class*, to je stoga što su njezini članovi manje napredni u smislu uljuđenosti.

U radovima Eliasa bitan aspekt civilizacijskog procesa tiče se promjene sheme društvenih veza nalik onom koji Durkheim opisuje kao prijelaz s mehaničke na organsku solidarnost.⁹ Da bi opisao taj aspekt procesa, Elias koristi pojmove »segmentarne veze« i »funkcionalne veze«. *Rough working class* karakterizira društveno funkcioniranje u obliku »segmentarnih veza«, gdje je nasilje jedan od tradicionalnih oblika rješavanja sukoba. Ono je dakle za Eliasa i Dunninga dominantan i neodvojiv aspekt društvenog funkcioniranja tih skupina. Nasilnim ponašanjem na

⁸ Zabilježeno funkcioniranje bandi u Chicagu gdje je segregacija bila jaka, a norme muževnosti (veličanje nasilja, muška dominacija) visoke, s razrađenim sustavom saveza.

⁹ É. Durkheim (1893), *De la division du travail social*, Paris, PUF, 1960.

nogometnim utakmicama one samo reproduciraju ponašanja na koja su navikli i koja smatraju normalnima: »Kod skupina koje karakteriziraju segmentarne veze pravila sukobljavanja nalik su onima koja vrijede za vendetu još uvijek prisutnu u mnogim mediteranskim zemljama...« (op. cit., 324).

Za Eliasa i Dunninga četiri primjera potvrđuju taj društveni model:

1. Činjenica da spomenute skupine uživaju u međusobnim sukobima, čini se, isto toliko, ako ne i više, koliko i u praćenju utakmicu...
2. Činjenica da skoro svi članovi sukobljenih skupina pripadaju istom društvenom sloju, takozvanoj tvrdoj radničkoj klasi. Njihovi sukobi jesu sukobi unutar jedne klase, a ne sukob klasa...
3. Činjenica da sukobi tih skupina naliče vendeti... Pojedinci i grupe sukobljavaju se samo zato jer nose simbole pripadnosti suparničkoj skupini. Netrpeljivost je između rivalskih navijačkih skupina dugovječna bez obzira na dolazak novih članova te pokazuje da kod huligana postoji snažan osjećaj pripadnosti skupini.
4. Zadivljujuća usklađenost i ujednačenost u akciji odražava se u pjesmama i sloganima huligana čija je česta tema veličanje muževne slike vlastite skupine te ocrnjivanje i vrijeđanje suparničke skupine (op. cit., 331–332). Sastav skupine prema spolu, općeprihvaćene norme agresivne muževnosti, seksualna dominacija, funkcioniranje prema načelu pripadnosti bandi od ranog djetinjstva, složen sustav saveza koji Elias i Dunning nazivaju »beuduinskim sindromom«,¹⁰ konzumacija alkohola, sve to potiče na upotrebu sile: »U segmentarnim skupinama snažne afektivne veze u skupini i neprijateljstvo prema drugim skupinama toliko su jaki da je suparništvo neizbježno kad se njihovi članovi susretnu. Zbog normi agresivne muževnosti i zato što su više-manje nesposobni da se kontroliraju, konflikti između njih vrlo se lagano pretvaraju u sukobe« (op. cit., 334).

Ovaj pristup zahtijeva nekoliko komentara. Prije svega on pokazuje koliko je teško definirati normu te, u skladu s njom, i devijantno ponašanje. Ponaša li se devijantno onaj koji se ne pridržava normi definiranih od strane jednog dijela stanovništva u svrhu očuvanja uravnoteženih odnosa u zajednici i jedinstva društva? Ili je pak posrijedi sud onih koji ponašanja drugih smatraju nenormalnima jer su manjinska i marginalna (Becker, 1963)? Elias smatra da moderna društva sve više postaju »pacificirane društvene strukture«. Sve manje suočeni s nasiljem, svi

¹⁰ Prijatelj prijatelja je prijatelj; neprijatelj neprijatelja je prijatelj.

ga se danas sve više bojimo. Konflikti se danas u većini rješavaju konsenzusom te se naš prag tolerancije na nasilje uvelike smanjio. Svako nasilje postaje nepodnošljivo. Tučnjave navijača zabrinjavaju jer se na početku 21. stoljeća više na smatraju »normalnima«. Doživljavaju se kao prijetnju za stanovništvo i čimbenik povećanja nesigurnosti društva. No je li to zbilja tako? Drugi problem vezan je uz to što se smatra da je nasilje djelo »manje uljuđenih« osoba ili manje naprednih u procesu uljuđivanja. Postavlja se legitimnost sljedeće tvrdnje: »budući da im je teško pronaći smisao, status i priznanje u društvu te stvoriti zadovoljavajući identitet u školi i na poslu, muškarci iz »tvrdih« dijelova radničkog sloja usvajaju specifične oblike ponašanja poput fizičkog zastrašivanja, tučnjava, prekomjernog trošenja alkohola, spolnih odnosa temeljenih na iskorištavanju drugoga« (Elias i Dunning, op. cit., 355). Takva izjava ne pokazuje nužno dubok prezir prema radničkom sloju, no na pretjeran način generalizira njegovo afektivno i socijalno funkcioniranje. Ali možda i na predmetu huliganstva ilustrira teoriju koju su neki autori poput Taylora prokazivali i kritizirali jer sadrži primjese evolucionizma. Takva je optužba za evolucionizam možda ipak pretjerana. Eliasova sociologija figuracije, artikulirana oko središnje teorije o procesu civilizacije običaja uspostavljanjem ravnoteže između ideografskog i nomotičkog pristupa, bavila se prije svega stvaranjem, učenjem i razvojem društveno prihvatljivih ponašanja i normi koji su doveli do stvaranja zapadnih društava od srednjeg vijeka do 20. stoljeća.

5. Uloga medija u širenju i poimanju huliganstva. – Anglosaksonske studije iznjedrile su određen broj interpretacija čije se teze poklapaju ili razilaze ovisno o izboru područja i znanstvenih pristupa, dok je drama u Heyselu potaknula širenje fenomena na Europu i stvaranje kolektivnih predodžbi o huliganstvu.

U svibnju 1985. Liverpool (pobjednik prethodnog Kupa) i Juventus iz Torina (koji će pobijediti u toj utakmici) igraju finalnu utakmicu Europskog kupa na stadionu Heysel u Bruxellesu. Navijači Liverpoola nisu najopasniji u Engleskoj, no prati ih loša reputacija. To pokazuje nekoliko incidenata. U ožujku iste godine žestoko su se sukobili s navijačima Austrije iz Beča, a u lipnju 1984. za vrijeme utakmice AS Roma – Liverpool, u sukobima s talijanskim *Ultrasima*, četrdesetak je osoba ozlijeđeno i uhićeno pedesetak navijača.

Uza sve to treba dodati različite izgrede koja su prethodnih mjeseci i godina počinili navijači drugih engleskih klubova te navijači engleske reprezentacije. Mnogobrojni policajci dobili su upute da oštro reaguju. Navijači obiju momčadi bili su rano pušteni na stadion i odvojeni samo žičanom ogradom. Čekanje, provokacije, uvrede, pokušaji zastrašivanja,

alkohol, bacanje limenki – nekoliko engleskih navijača uspijeva ući u »blok Z« određen za navijače Juventusa i započinju napad. Policajci imaju pune ruke posla i propuštaju ih. Prestrašeni talijanski navijači iz gornjih redova počinju silaziti niz tribine, gurajući uz donju ogradu svoje drugove koji nisu znali što se iznad njih događa. Duge su bile minute tijekom kojih su redari čekali zapovijed da se otključa ograda na početku tribina, što bi spriječilo da navijači ne budu zgnječeni. Ovaj događaj nije bio posljedica izravnog sukoba, već propusta u pasivnom osiguranju stadiona unatoč prisutnosti 2290 policajaca! Da bi se u budućnosti izbjegle slične tragedije, 19. kolovoza 1985. usvojena je europska konvencija »o nasilju i neredima gledatelja na sportskim natjecanjima i posebno nogometnim utakmicama«. Pokušalo se zakasnijim mjerama »ograničene preventivne kampanje« (Becker, *op. cit.*) obuzdati fenomen, koji je mogao biti predviđen, s ciljem da se ustanove norme i mjere nadzora koje bi umirilo stanovništvo. Istraga je pokazala da su karte bile prodavane »bilo kome« te da pritom nije vođeno računa o najosnovnijim pravila sigurnosti. Mediji su u žaru izvještavanja ponavljali bez prestanka interpretacije o britanskom huliganstvu i time uvelike doprinijeli stvaranju kolektivne predodžbe o huliganstvu: huligan je bio sustavno zamišljen kao mlad Englez, loše integriran u društvo, delinkvent u svakodnevnom životu i dobrano pod utjecajem alkohola. Ni u jednom trenutku nitko nije postavio pitanje o antagonizmu između ovih dviju skupine te pitanje jesu li navijači Liverpoola doista bili inicijatori netrpeljivosti i ovog tragičnog događaja. Oslikavaju li mediji uopće realnost, je li im stalo do informiranja i istine ili samo do veće naklade? Huliganstvo je time definitivno prestalo biti izdvojena pojava. Komentarima i kontinuiranim pokazivanjem istih slika prema novinarskom načelu »težina riječi i šok fotografija« mediji su navijačima i huliganima dali medijsku prepoznatljivost bez presedana. Dotad su navijali za svoje momčadi jer je huliganstvo najekstremniji izraz nekontroliranog navijanja; od tada su stekli prepoznatljivost i »slavu«, a njihova djela dobila su potvrdu. Medijalizacija događaja na Heyselu ubrzala je širenje fenomena na europskoj razini. Ipak je samo ubrzala jer je huliganstvo već odavno postojalo i u ostatku Europe, boravak engleskih navijača u drugim zemljama, prema principu mimetizma, bio je pokretač nasilnih izgređa u razdoblju od 1975. do 1980. godine. Možemo se čuditi da mediji, nacionalne i međunarodne nogometne instance nisu prije progovorile o toj temi. Incidenti vezani uz huligane redovito su se ponavljali na utakmicama Paris-Saint-Germaina već od 1979. godine (Rouibi, 1989) te Marseillea, Strasbourga i Nantesa od 1980. Belgijski nogomet suočavao se s istim problemima od 1980. (Dupuis, 1993). Broussard u svojoj detaljnoj studiji o *Ultrasima* u

europskom nogometu govori da se nakon toga razdoblja bilježe sukobi u svim europskim zemljama, bez iznimke. Huliganstvo nije dakle bilo samo britanski fenomen.

Ako izuzmemo društvene i gospodarske poteškoća koje su Veliku Britaniju zahvatile ranije nego druge europske zemlje, možemo se zapitati zbog čega je ta zemlja bila više izložena toj vrsti nasilja. Razlog je vrlo jednostavan te vrijedi i za ekstremno nasilno huliganstvo u Belgiji i Nizozemskoj: geografska blizina klubova. 11 klubova iz Londona i okolice igrali su 1996. godine u 1. i 2. engleskoj ligi. Engleska je velika kao četvrtina Francuske, Belgija i Nizozemska manje su od pokrajine Aquitaine. Sportsko suparništvo često izaziva konfliktna ponašanja koja pojačana lokalnim i teritorijalnim antagonizmima svoje korijene nalaze u »specifičnoj povijesti gradova, država, klasa i kriza« (Bromberger, 1995, 242).

No uloga medija u širenju huliganstva nije ograničena na hipermedijalizaciju događaja o kojima se često u žurbi izvještava. U borbi protiv huligana britanski su novinari stvorili tzv. *thugs league* (ligu razbijača). Taj sam po sebi hvalevrijedan cilj borbe protiv huliganskih skupina mladi su navijači iskoristili da bi stekli prepoznatljivost u društvu. Uskoro je glavni cilj svake od skupina postao osvajanje prvog mjesta u *thugs league*. Inicijativa je umjesto planiranog cilja postigla »suprotni učinak«¹¹ i potaknula suparništvo i nasilje među skupinama. Isto se dogodilo u Francuskoj pokretanjem časopisa *Sup'Maga* (Navijački magazin) čiji je inicijalni cilj bio da se upoznaju navijači i valoriziraju njihove koreografije, tzv. *tifos*. Postupno je nastajao animozitet i osjećaj suparništva stvaranjem službene rang-liste najboljih navijača. Časopis se postupno okrenuo ekstremnijim oblicima navijanja i počeo objavljivati velik broj članaka posvećenih huliganima. Tako su nogometni tereni bili sve više »prodavani« kao mjesta na kojima se redovito može prisustvovati ne samo nogometnim utakmicama već i tučnjavama, tzv. *aggru*. To je privuklo mladiće iz »tvrde« radničke klase (...)« (Elias i Dunning, *op. cit.*, 363). Mediji nisu uzrok huliganstvu, no jesu element koji ga pojačava, raspiruje i potiče te su uvelike pridonijeli njegovoj promociji.

6. Širenje huliganstva, raznolikost studija, usklađenost rezultata i mišljenje huliganstva. – Širenjem huliganstva na cijelu Europu i europske su studije o tom problemu postale raznolikije iako je dio znanstvenika koji su se bavili tom temom predavao na britanskim sveučilištima. Pritom se profiliraju dva vrlo različita pristupa: s jedne strane pretežno francuski radovi koji se bave isključivo navijanjem i smatraju huligan-

¹¹ R. Bourdon (1977), *Effets pervers et ordre social*, Paris, PUF.

stvo marginalnim fenomenom, a s druge strane ciljane studije kojima se želi shvatiti i interpretirati huliganstvo na nacionalnoj i lokalnoj razini tako što se analizira funkcioniranje navijačkih skupina te u kojima se polazi od toga da je huliganstvo integralni dio aktivnosti navijača. Od 1992. Belgija potaknuta Comeronom počinje uvoditi *fan-coaching* (»edukacija navijača«) te procjenjivati njegov utjecaj na smanjenje nasilja.

Fan-coaching engleskog je podrijetla te s jedne strane uključuje prisutnost redara i nadzor navijača na stadionima sa svrhom sprečavanja nasilnog ponašanja (to je uloga redara na stadionima u Francuskoj), a s druge strane uključuje prevenciju izvan stadiona organiziranjem aktivnosti za mlade fanove (sportski susreti, putovanja). Taj dio rada slični onom edukatora u problematičnim četvrtima u Francuskoj. U Francuskoj je samo PSG, klub koji se najviše suočava s problemom huliganstva, uveo pravu politiku *fan-coachinga*, dok drugi klubovi samo organiziraju službu redara na stadionima.

U tim se radovima analiziraju procesi učenja nasilja prema načelu oponašanja, poštivanje pravila skupine, traženje statusa unutar skupine, suparništvo među skupinama, sve ono što od huliganstva čini navijačku supkulturu unutar kulture navijanja.

Van Limbergen i dr. nastavljaju svoja istraživanja o socijalnoj isključenosti belgijskih huligana te uvode pojam »društvene ranjivosti«. Kazneni dosjei članova »tvrde« jezgre belgijskih *sides*, koji su ekvivalent navijačkih tribina *virages* u Francuskoj, »ukazuju na problematične obiteljske i društvene situacije: 40% njih ranije je napustilo školu; samo 16% pojedinaca školske dobi pohađalo je redovito školu. Često u prekarnoj socijalnoj i materijalnoj situaciji suprotstavljaju se »buržujskim« tradicionalnim vrijednostima (uljudnost, disciplina, poštivanje zakona...), a 75% njih od najranije dobi ima policijski dosje zbog delinkvencije.

Neovisno o pristupu različiti autori ističu dvije zajedničke točke:

- huliganstvo je čin navijača, a ne pojedinaca izvan svijeta nogometa. Huligani pripadaju strukturiranim skupinama. Možemo reći da je situacija nalik onoj konzumiranju droge: iako svi navijači neće postati huligani, svi su huligani istinski navijači. Kao što kaže Ehrenberg, huliganstvo je »ekstremni oblik navijanja«. »Ono što razlikuje huligana od tradicionalnog navijača jest premještanje akcije na tribine: dok se na terenu odvija utakmica, dvije skupine navijača fizički se natječu... Ponašanje huligana oslanja se dakle na sportsku i kulturnu tradiciju od koje odstupaju i tako je mijenjaju. Cilj je njihova nasilja prijenos prepoznatljivosti s terena na tribine« (Ehrenberg, *op. cit.*, 58);

- huliganstvo je djelo ograničenog broja navijača, tvrde jezgre skupine, koja se sastoji od lidera i pojedinaca koji prisustvuju svim utakmicama prvenstva, neovisno o tome je li njihov klub domaćin ili gost. Njihov broj varira od nekoliko desetina do 200–300 članova, kao npr. kod marsejskih South Winnersa. Definicija izraza »tvrda jezgra« nije identična onoj korištenoj u studijama o maloljetničkom prijestupništvu. No rezultat je isti. U skladu s radovima Rochéa (2001) i Debarbieuxa (2002) možemo ustvrditi da je 50% huliganskih djela čin »hiperaktivne jezgre« koju čini 5% osoba.

Vrlo je teško razdvojiti studije o huliganstvu od studija posvećenih urbanom nasilju (nasilju problematičnih četvrti), maloljetničkom prijestupništvu ili nasilju u školi jer je u većini slučajeva riječ o istoj populaciji, često istog sociodemografskog profila.

Razdoblje nakon Heysela također karakterizira strukturna promjena huliganstva. Društveni je nadzor doveo do pojave nove vrste huligana, *casuals*¹², nasilnih navijača koji ne nose nikakve simbole skupine. Kontrola, koju na ulazu u zonu osiguranja stadiona ili na sam stadion vrše snage reda i mira¹³ ili redari, slični radu fizionomista u diskoklubovima. Mlade navijače koji nose simbole svoje skupine ili svog kluba češće se provjerava od ostalih. Neutralna odjeća *casuals* ulijeva povjerenje i oni bez poteškoća ulaze na stadion. Huligani postaju nevidljivi i neprepoznatljiviji.

¹² *Casual* dolazi od *casual clothing*, što znači svakidašnje odijevanje, no u kontekstu huliganstva, oni koji su zaduženi za nadzor i prevenciju nasilja upotrebljavaju ga u značenju dobro odjevene osobe koja nosi odjeću s markom. Moderni huligan, *casual*, na takav način postaje neprepoznatljiv te prilikom kontrola navijača prolazi nezamijećeno.

¹³ Od 1998. stadioni su odgovornost organizatora u skladu s odredbama članka 23. zakona br. 95-73 od 21. siječnja 1995.

Poglavlje II.

Kritike i kontroverze

Radovi vezani uz pojavu huliganstva u anglosaksonskim zemljama i u Europi huliganstvo prikazuju kao socijalno determinirani fenomen. No možemo li se zadovoljiti s takvom slikom? Je li to jedina moguća analiza sportskog nasilja? Je li to nasilje toliko jednoliko kao što izgleda?

I. Deterministička vizija problema

Wievieork (1999) opisuje tri moguća pristupa bavljenju problemom fizičkog nasilja. Moguće je uzeti u obzir socijalne i institucionalne disfunkcije koja neke pojedince ili skupine navode na djela nasilja ili razbijanja, ili se pak nasilje smatrati sredstvom dosizanja drugih ciljeva. Nasilje je također moguće analizirati iz perspektive sudionika, pojedinca ili skupine, onoga koji čini nasilje, no tada prihvaćamo da je nasilje svjesno te da se iza njega kriju druga očekivanja, želje i izazovi. Iako su se radovi od početka 1980-ih, pod utjecajem Eliasa, okrenuli kulturalističkoj interpretaciji činjenica, ipak je iz svega iznesenog jasno da su analize bile usredotočene na prva dva pristupa. Ta primjedba ne dovodi u pitanje ni kvalitetu ni vjerodostojnost tih radova. Pokazati granice teorija i korištenih konceptualnih modela ne znači da ih obezvređujemo, nego ustvrđujemo, kao što je to rekao Bourdieu, da su intelektualne tvorevine samo emanacija i odraz socijalnih struktura nekog vremena.

Radovi su pokušali odgovoriti na pitanje tko su huligani i zašto izabiru takvo ponašanje, no odgovori koje daju ograničavaju se na kriminološku analizu uzroka i posljedica koji problem nasilja navijača proučavaju s gledišta »prirode« i »sociologije« te prema kojima su navijači mladi i siromašni, dakle delinkventi i nasilni (Bodin, 1999). Nasilje se istodobno smatra tropizmom i rezultatom čimbenika dobro poznatih od kraja 19. stoljeća: ono je muško, mladenačko, urbano i djelo najsiromašnijih. Takav faktorski pristup uobičajen je u kriminologiji, no iako je interesantan, ne govori nam što pokreće te pojedince (mlade, socijalno isključene osobe itd.), ali i obične osobe potpuno integrirane u društvo, da počine takva zlodjela. Utoliko više što se već niz godina sociolozi koji se bave delinkvencijom i nasiljem slažu u pogledu važnosti faktora dobi i spola. Dobna krivulja dosiže vrhunac oko točke od 20 godina. Gottfredson i Hirschi govore o »tezi nepromjenjivosti«

ukazujući na to da se utjecaj dobi i spola ne mijenja ni vremenski ni prostorno. Ograničavajući se na uzroke, znanstvenici zanemaruju društvene procese, osobne motive pojedinaca, različite korijene i oblike koje može imati huliganstvo. Zanemaruju tako ideju da huliganstvo može biti promišljen čin i društvena tvorevina, čije manifestacije ovise o različitim logikama složenih djelovanja i međudjelovanja. Osim toga ukazivanje na čimbenike ne pokazuje nužno postojanje uzročno-posljedične veze jer na toj razini treba razlikovati čimbenike koji doprinose određenom fenomenu i korelaciju u kojoj jedan element ovisi o onom drugom. Sociologija se često bavi socijalnom isključenošću, no rizični faktori, kao marginalizacija, sociodemografski profil, prijašnje ponašanje, ne mogu biti izolirani uzroci. Samo kombinacija različitih rizičnih čimbenika može postati uzrok ili pretpostavka samog čina koju onda treba interpretirati te upisati u povijesnu i društvenu dinamiku. Ti su radovi dio tradicionalističkog pravca misli anglosaksonske sociologije 1960-ih i 1970-ih godina, nazvanog »sociologijom sumnji«, koji se prije svega bavio splašnjavanjem modernističkog oduševljenja nakon Drugog svjetskog rata. Socioekonomske teme kojima su se bavili takvi sociolozi znakoviti su i identični onima kojima se bave analitičari huliganstva: društveni sukobi, nejednakost, poboljšanje socijalnog statusa radničkog sloja. Predmet studija jest sve veće raslojavanje tadašnjeg britanskog društva, nasilje u tom razdoblju ima politički status i odražava klasnu borbu koju je nogomet utjelovio u obliku huliganstva.

II. Statistika i ideologija

Pomnija analiza podataka korištenih u britanskim studijama pokazuje krhkost njihovih teza te se u njima izloženo znanje pretvara u ideologizirani sadržaj.

Kao prvo, većina istraživanja, počevši s istraživanjima Eliasa i Dunnin- ga, počiva na korištenju dosjea britanske obavještajne službe National Criminal Intelligence Service. Poznate su kritike koje možemo uputiti službenim statistikama. Podaci su nepotpuni, a brojke uključuju samo uhićene huligane. No jesu li oni najaktivniji? To su možda samo najgluplji, oni koji nisu na vrijeme pobjegli ili koji ne trče dovoljno brzo! To ide u prilog tvrdnjama Rochéa (2001) o metodama proučavanja maloljetničke delinkvencije. Neka su djela registrirana u okviru drugih sustava. Tako primjerice u Francuskoj oštećivanje vlakova ili djela koja ulaze u okvir urbane delinkvencije, a dogodila su se izvan zone osiguranja oko stadiona, registrira SNCF, javno željezničko poduzeće. Također se s prijestupnicima postupa drukčije ovisno o njihovu mjestu u druš-

tvu: »Studije o maloljetničkom prijestupništvu pokazuju da se zakon ne primjenjuje jednako na sve osobe; pravosudni postupak za uhićene mladiće iz srednjeg sloja u stvarnosti kraće traje nego za mladiće iz siromašnih četvrti« (Becker, *op. cit.*, 36). Bilježe se djela koja nemaju nikakve veze s huliganstvom (u Engleskoj se posjedovatelji droge na stadionu stavljaju u kategoriju huligana). Takvi podaci nisu dakle pouzdani i ne odražavaju stvarnost huliganstva.

Te su studije također problematične s obzirom na statističku obradu i valjanost. U slučaju studija Harringtona (1968), Trivizasa (1980), Dunninga (1986), Van Limbergena (1988) i Dunninga (1989) nijedna od njih ne spominje referentnu populaciju za analizu počinjenih djela određene osobe tako da ne znamo je li riječ o navijačima na stadionu, stanovništvu grada ili regije. Riječ je o očitu propustu u činjeničnom pristupu kojim se želi pokazati da je pripadnost određenom društvenom sloju relevantna za huligansko ponašanje. No da bi se to moglo ustvrditi, predstavnici siromašnih marginaliziranih slojeva moraju biti brojniji među huliganima nego u referentnoj populaciji. Te se studije posvećuju samo najzastupljenijem sloju među huliganima te zanemaruju »manje zastupljene« kategorije (studente, čelnike itd.) koje su također reprezentativne u analizi huliganstva. Ono što je zajedničko jest pribjegavanje sili i nasilju, a ne društvena pripadnost. Singularnost se dakle ne obrađuje i o njoj se ne raspravlja.

Jesu li takve socijalne kategorizacije uopće valjane? U društvu suočenim s gospodarskom krizom treba biti oprezan prilikom kategoriziranja određenih profila jer:

- gospodarska kriza najviše pogađa mlade koji ne nalaze posao jer nemaju iskustva. Od 1970-ih godina to vrijedi i u Velikoj Britaniji i u Francuskoj. Je li onda začuđujuće da je u društvu u krizi velik broj mladih nezaposleni?;
- nezaposleni nisu homogena društvena kategorija. Nezaposlena osoba možda je prethodno radila kao radnik, direktor ili se bavila nekim intelektualnim zanimanjem. Osoba je mogla biti bez posla odnedavno ili već duže vrijeme. U oba se slučaja razlikuje status osobe, njezini prihodi i predodžba koju ona ima o samoj sebi. Osim toga prosuđivanje o socijalnoj isključenosti ili prekarnosti mlade publike iziskuje poznavanje zanimanja roditelja;
- kategorija učenika studenata na isti je način heterogena.

Jedina kategorija koja je bila predmetom pobližih analiza jesu viši društveni slojevi. Dunning (1989) je iznio pretpostavku da osobe na čelnim mjestima koje pribjegavaju huliganskom ponašanju potječu iz obitelji

u kojima su djeca ostvarila znatan napredak na društvenoj ljestvici u odnosu na prethodne generacije. Profesionalno su dakle stekli drukčiji status od svojih roditelja, no zadržali su, kad je riječ o nasilju, navike društvenog sloja iz kojeg su potekli. No kako prosuđivati slučajeve onih kod kojih je došlo do suprotnog generacijskog pomaka na društvenoj ljestvici?

Jasno je da ove brojke vrlo djelomično daju odgovor na pitanje tko je i zašto nasilan. Način na koji su korišteni ovi podaci doprinosi ideologiziranoj analizi fenomena huliganstva čiji pretjerani determinizam onemogućava shvaćanje njegove dinamike te promatranje veza i interakcija koje postoje između igre i nogometa, između različitih čimbenika, između racionalnosti navijača i huligana. Sve su to činjenice koje se mogu analizirati samo ako sociologija nadiđe kvantitativni pristup te pokuša interpretirati, u hermeneutičkom smislu riječi, logiku situacija onako kao ih vide sami počinitelji.

III. O nasilju

Studije o kojima je riječ također ne analiziraju nasilje kroz povijest te eventualne promjene u njegovoj učestalosti i načinu na koji ga društvo doživljava.

Jedini izabrani kriterij jest organiziranost nasilja koje je od 1950-ih godina djelo strukturiranih bandi. Time se međutim ne objašnjava razlika između huliganstva i ostalih oblika nasilja te »običnog« prijestupništva. Budući da se publika mijenjala i bar jednim dijelom organizirala u skupine navijača, nije li onda logično da za nasilje budu odgovorne skupine. No je li nasilje učestalije nego nekad, je li više ili manje prisutno na utakmicama i oko njih? Osim već spomenutih Tranterovih radova, Lewisovih radova o proučavanju lokalnih novina između 1880. i 1914. te studije Roversija¹ o porastu huliganstva u Italiji između 1970-ih i 1980-ih godina, nijedna se studija nije pozabavila tim važnim pitanjem kako bi prosudila nije li došlo do pogoršanja situacije ili su, baš suprotno, znanstvenici, mediji i publika pali pod utjecaj onoga što danas nazivamo »osjećajem nesigurnosti«. Ovo područje posebno je teško analizirati budući da se danas događaji zbog sigurnosnih mjera odvijaju daleko od nogometnih terena. Također nije sigurno da se o svim incidentima govori. Jedni su u centru pažnje, dok se o drugima ništa ne

¹ R. W. Lewis (1996), Football hooliganism in England before 1914 : A critique of the Dunning thesis, *International Journal of the History of Sport*, t. 13–3, 310–339; A. Roversi (1991) *Football violence in Italy*.

zna jer su se dogodili daleko od očiju medija. S obzirom na takvu neravnomyernost u pristupu informacijama jasno je »koliko je teško procijeniti nasilje na terenu i na tribinama; ono što suvremeni senzibilitet naziva neprihvatljivim ponašanjem nekad se moglo smatrati bezopasnim i prihvatljivim metežom« (Bromberger, 1995, 277). Primjer su za to narodni balovi 1950-ih kada se činilo »normalnim« i predvidljivim da se svaki bal okonča tučnjavom, dok je danas nezamislivo da se takvo nešto događa svake subote u noćnom klubu. Tako se vraćamo na model Chesnaisa (1977) prema kojem se nasilje ne shvaća na isti način u različitim razdobljima i na različitim mjestima. No možemo baš suprotno zaključiti: da se danas nasilje povezano s nogometom banalizira te time stvara dojam da je njegov broj u opadanju. Manjkaju nam objektivni kriteriji za analizu razvoja huliganstva u europskom nogometu, no izvjesno je to da problem nije nov i nije ograničen samo na huliganska djela. Urbano nasilje općenito je teško »izmjeriti« bez obzira na postojanje preciznih kriterija. No prikupljanje podataka nužna je protuteža ideologiji i iskrivljenoj percepciji nasilja. Osim što omogućava bolje shvaćanje razvoja nasilja, ova bi kvantifikacija trebala poslužiti policiji u procjeni učinkovitosti primijenjenih mjera.

IV. Jesu li huligani homogena kategorija?

Isto vrijedi kada se pojedinci i skupine kategoriziraju kao »huligani«. Jesu li huligani oni koji se redovito nasilno ponašaju? Vrlo je teško prikupiti relevantne podatke koji ne potječu od samih počinitelja nasilja. Postoji različiti tipovi huligana, od »povremenih« do »kroničnih« koji uživaju u huliganskom ponašanju i pretvaraju ga u način života. No uživaju li povremeni huligani u nasilju ili ne uživaju, je li ono slučajno ili reakcija na neku provokaciju i opasnost, jesu li element obrambenog mehanizma ili nagovještaj »dugoročne devijantne karijere« (Becker, *op. cit.*)? Je li »kronični« huligan u svakodnevnom životu »kronični« prijestupnik? Odgovori na ova pitanja omogućili bi da se opovrgnu, potvrde ili jasnije definiraju tvrdnje prema kojima su huligani obični delinkventi. No jesu li huligani s dosjeom uistinu huligani? Prethodno iznesene primjedbe (II. Brojke huliganstva) pokazuju koliko se oprečnih interpretacija veže uz huliganstvo, a da se pritom zaboravlja na činjenicu da »društvo samo stvara devijantno ponašanje usvajanjem normi čije se kršenje potom naziva devijantnost« (Becker, *op. cit.*, 32). Primjer su za to dimne bombe i bengalke koje navijači koriste da bi animirali, uljepšali i »zapalili« tribine. Vatreni efekti na tribinama doprinose stvaranju slavljeničke atmosfere i potiču navijanje za klub. No zakon

Alliot-Marie² »zabranom unošenja pirotehničkih naprava na utakmice« poistovjećuje navijače s najekstremnijim huliganima. 2000. godine vođi marsejskih »Yankees« zabranjen je pristup stadionu. Takva je odluka bila u potpunosti opravdana jer su tijekom utakmica dimne bombe i »olovke-rakete« poslužile povremenom gađanju protivničkih tribina, no stoji i činjenica da je kod većine »normalnih navijača« devijantno ponašanje reakcija na taj zakon, dok im je prije njega jedino važno bilo navijanje za svoj klub.

V. Utjecaj sportske predstave

Odavno znamo da je iluzorno očekivati da sportska predstava ima katarzični učinak (Bromberger, 1998). Sport nije grčka tragediju koja gledatelji poznaju. Ishod joj je neizvjestan. Suđenje može biti predmet osporavanja budući da se u nogometu sudi o namjernosti pogreške, a ne o samoj pogrešci. Je li start bio izveden odostraga? Je li igranje rukom bilo namjerno? Kad je riječ o huliganstvu, studije o učincima sportske predstave gotovo da i ne postoje. Razlikovanjem spontanog od smišljenog nasilja te povezivanjem planiranog nasilja s definicijom koja se često koristi za karakteriziranje huliganstva, eliminiraju se čimbenici vezani uz igru i rezultat. Vrlo malo studija posvećenih huliganstvu analizira poticajni učinak nasilnih susreta, iako rezultati studija pokazuju da se uvelike povećava agresivnost gledatelja prilikom nasilnih i loše organiziranih utakmica. Međutim, osim neizvjesnost rezultata, mogao bi se uzeti u obzir cijeli niz drugih čimbenika poput važnosti utakmice, kvalitete suđenja, mišljenje navijači o suđenju suca itd. Analizirajući rezultate nogometnih utakmica u pet europskih zemalja (Njemačkoj, Engleskoj, Španjolskoj, Francuskoj i Italiji), Clanché je pokazao da je nogomet izuzetno »nestabilan« sport u kojem je rezultat nepredvidljiviji nego u drugim sportovima te da ga karakterizira »nemir«, pojam uzet iz poezije Fernanda Pessoa zbog neizvjesnosti rezultata sve dok jedna momčad ne postigne dovoljnu razliku u pogocima. Potreban je samo jedan korak da strast preraste u bezumno ponašanje, tim više što nogomet posjeduje neupitne scenske i dramaturške kvalitete (Bromberger, 1998), koje su se jasno pokazale na Europskom nogometnom prvenstvu 2000. godine tijekom utakmice Francuske i Italije, te složenost koja potiče na burnu raspravu. Zbog raznolikosti igrača na terenu nogomet

² Zakon br. 93-1283 od 6. prosinca 1993. »o sigurnosti sportskih natjecanja« stvorio je zakonski i kazneni okvir za prekršaje počinjene na stadionima.

je neizvjesna igra s višestrukim taktičkim i strateškim mogućnostima:
»igra horde i teritorija«.³

³ B. Jeu (1977), *Le sport, l'émotion, l'espace*, Paris, Vigot.

Poglavlje III.

Nogomet: od univerzalnog sporta do navijačkih strasti

Shvatiti huliganstvo znači prije svega pokazati interes za nogomet i pokušati razumjeti po čemu se to nogomet razlikuje od ostalih sportova.

I. Univerzalni sport

Kad je Thomas Arnold, ravnatelj Rugby School od 1828. do 1840. godine, uveo atletske sportove u engleske javne škole i potaknuo razvoj nogometa određivanjem pravila za igre s loptom, nitko nije mogao zamisliti da će ta aktivnost, u početku fizička i edukativna, u manje od dva stoljeća postati jedini istinski univerzalni sport, koji se proširio na cijeli svijet i doživio razvoj bez presedana. Nema kontinenta ili zemlje u kojoj se ne zna za nogomet, svijet broji 100 milijuna registriranih igrača, nebrojene gledatelje i navijače, a televizijski prijenosi došišu vrtoglave stope gledanosti. Broj profesionalnih igrača i zaposlenih u nogometu čine ga drukčijim od drugih sportova, on je referentni sport i »najvažnija sporedna stvar na svijetu« (Bromberger, 1998).

No koji je bio poticaj takvu njegovu razvoju? Zašto u tolikoj mjeri fascinira? Da bismo odgovorili na ta pitanja, nećemo se vraćati na političke, gospodarske i obrazovne razloge koje je tako dobro opisao Wahl, već na samu aktivnost. Prije svega riječ je o sportu koji je svatko imao priliku igrati bar jednom u životu, bio on dijete ili odrastao čovjek, bogat ili siromašan, bijelac ili crnac. Radi zabave moguće je igrati nogomet na bilo kojoj površini koristeći se, na školskom dvorištu i na ulici, loptom ili limenkom, »dovoljno je da se taj predmet može kotrljati«,¹ a dva kamena ili odjeća mogu zamijeniti golove. To je ono što toliko razlikuje nogomet od drugih sportova. Za košarku je potreban teren na kojem lopta može odskakati i koš, tenis iziskuje posebnu opremu, savršenu lopticu, mrežu i stabilnu površinu, za ragbi treba teren koji omogućuje obaranje bez ozljeđivanja. Sportovi bi se mogli razvrstati prema materijalnim adaptacijama koje su potrebne za igru. Zato nije slučajno da se

¹ P. Sansot (1991), *Les gens de peu*, Paris, PUF, 5e éd. 1996.

u najsiromašnijim afričkim zemljama najviše trči i igra nogomet. To su aktivnosti za koje ne treba infrastruktura i potrebno je vrlo malo novca. Nogomet je također jednostavan sport, njegova su pravila razumljiva i jasna za sve. Svatko ima neku svoju osobnu viziju tih pravila o kojima rado raspravlja. Neka su pravila prijeporna jer omogućuju različite interpretacije: Je li start bio pravilan ili nije? Je li igrač zbilja bio u zaleđu? Je li prekršaj bio namjeran? Je li se dogodio na granici ili unutar kaznenog prostora? Gorljive rasprave sutradan nakon utakmice na poslu ili među prijateljima pokazuju da svatko ima svoje mišljenje, ponovno proživljava akcije i postavlja si pitanja. Interpretacija igre, suđenja i rezultata različita su ovisno o osobnoj senzibilnosti, navijanju za određeni klub, posebnoj privrženosti određenom igraču. Takva različita mišljenja izazvat će raspravu, a ponekad i svađe koje mogu prerasti u nasilje ako se oni koji se stalno smatraju zakinutima pokušaju nasilnim ponašanjem osvetiti za uvredu ili uspostaviti moralnu i sportsku ravnotežu.

Kao što smo već rekli, nogomet potiče neizvjesnost, a rezultat se mijenja sporije i teže nego u drugim kolektivnim sportovima. No isto tako u bilo kojem trenutku može doći od preokreta. Ta se neizvjesnost odražava u činjenici da Francuska lutrija nikad nije uspjela organizirati »nogometni loto« zato što je broj dobitnika bio previše ograničen. Ako jedna momčad već na početku postigne gol ili vodi s dva gola razlike, često se kaže da je »ubila utakmicu«, da je utakmica izgubila na interesu.

Nogomet je, mnogo više od drugih sportova, sredstvo integracije u društvo. Francuska reprezentacija pravi je primjer za to. Djeci imigranta omogućuje mjesto u društvu i prihode nedostižne u »normalnom« građanskom životu.

Odlazak na utakmicu također je prihvatljiv izdatak, a omogućava da se emocije u određenom trenutku podijele s prijateljima. U Francuskoj cijena ulaznica na navijačkim tribinama ne prelazi 10 eura.

II. Masovni sport

Nije li onda normalno da nogomet budi takav entuzijazam, gorljivost i strastveno ponašanje? U kratko vrijeme postao je predstava dostupna svima, omiljen način provođenja slobodnog vremena i model za igrače svih razina koji, često bez uspjeha, pokušavaju imitirati izvrsnost onih najboljih. Nogomet nadilazi i po broju igrača i po broju gledatelja sve ostale velike kolektivne sportove.

Sport (Francuska)	Registrirani igrači (siječanj 2002)	Prosječni broj gledatelja po danu
Rukomet	273.793	400
Ragbi	264.628	3.100
Košarka	437.190	3.200
Nogomet	2.150.442	14.000

Broj gledatelja koji dostavljaju različite federacije prosječan je broj posjetitelja po utakmici za sezonu 1996–1997. To su jedini dostupni usporedivi podaci, no oni su vrlo heterogeni i treba ih uzimati kao indikativne brojke, uzimajući u obzir razlike u organiziranju utakmica.

III. Ukorijenjenost u urbanu sredinu

Osim velike razlike u posjećenosti utakmica i broja igrača postoji i razlika vezana uz broj nogometnih klubova 1. lige u gradovima. Dok sve velike metropole imaju svoje nogometne klubove, drugi su sportovi prisutni u gradovima srednje veličine.² Razlog tome je jednostavan: Wahl smatra (*op. cit.*, 55) da se nogomet proširio »zbog čimbenika neovisnih o volji čelnika [...]». Od kraja 1920-ih zemljopisna proširenost klubova prati proširenost željezničke mreže te se u pravilu uz željezničku stanicu nalazio nogometni teren«. To je odmah na početku uključilo velike metropole, prometna i trgovinska središta. No prisutnost u velikim gradovima sa sobom ne donosi automatski i velik broj gledatelja. Bromberger (1995, 1998) primjećuje da se u Europi veliki klubovi i gorljiva publika oko njih pojavljuju u osiromašenim gradovima, kao npr. u Marseilleu u Francuskoj, Liverpoolu u Engleskoj i Napulju u Italiji. Nogomet služi kao metafora i omogućava tim gradovima da vrate nešto od bivšeg sjaja.

Iako se huliganstvo ne može izravno povezati s brojem stanovnika u gradovima u kojima se nalaze klubovi, ovakva zemljopisna rasprostranjenost navodi na sljedeća zapažanja:

- nogomet je puno prisutniji u gradskim zonama, u područjima u kojima se bilježi najveći kriminal u Francuskoj;
- nogomet je također, po broju registriranih igrača i najjačih klubova, prisutniji od drugih sportova u regijama u kojima se bilježi najveći

² L. Ravenel (1998), *Géographie du football en France*, Paris, PUF

broj zločina i delikata: »U četiri regije (Ile-de-France, Provence-Alpes-Côte d'Azur, Rhones-Alpes i Nord-Pas-de-Calais) počinjeno je više od polovice (54,72%) zločina i delikata zabilježenih u Francuskoj bez prekomorskih regija« (dokument Ministarstva unutarnjih poslova, 2002,14).

Time se naravno ne želi reći da su gledatelji nogometa kriminalci, niti da nogomet u većoj mjeri od ostalih sportova privlači prijestupnike. No stoji činjenica da je nogomet prošireniji od drugih sportova u »rizičnim zonama«. Uspoređujući zemljopisni smještaj klubova 1. lige četiriju velikih kolektivnih sportova i podatke o kriminalu i delinkvenciji, vidljivo je da se nogometni klubovi nalaze u gradovima koji bilježe najveću stopu kriminala na 1.000 stanovnika. Francuska Središnja uprava za javnu sigurnost zabilježila je 1995. godine »sve veću povezanost sportskog i urbanog nasilja [...], nasilja bandi prijestupnika koji dolaze iz problematičnih gradskih zona [...]« (bilješka br. 9565/95, 3–4).

IV. Organizacija publike

Organizacija publike utoliko je složenija što se stadioni nalaze u gradskom okružju, kao što je to slučaj u većini zemalja Europe. Problemi prihvata, organizacije i kontrole publike vezani su uz broj gledatelja. Iako je francuska publika znatno malobrojnija u odnosu na onu u drugim europskim zemljama, na primjer skoro dvostruko malobrojnija nego u Španjolskoj, Engleskoj i Italiji (podaci prema: UEFA – Union of European Football Associations), treba imati na umu da na stadion sat vremena prije utakmice ulazi broj ljudi jednak broju stanovnika grada poput Châtelleraulta (35.691 stanovnika). Nakon što su provjerile cjelokupni prostor, redarstvene službe moraju kontrolirati kretanje publike, odrediti zonu osiguranja oko stadiona te istodobno omogućiti parkiranje i slobodno kretanje lokalnog stanovništva te paziti na red i mir. To dovodi do cijelog niza problema, tako na primjer određivanje zone osiguranja oko stadiona Parc des Princes, u pariškom 16. okrugu, ima za posljedicu zatvaranje glavnih pristupnih prometnica, primjerice avenije Mozart: »U ovom sektoru velik je problem odrediti sigurnosni pojas oko stadiona. Moramo paziti na cijeli niz čimbenika poput omogućavanja normalnog života stanovnika, izlazak djece iz škole, sprečavanje uništavanja trgovina, slobodan pristup i kretanje liječničkih hitnih službi, vatrogasaca itd.« (Komesar JPP, 1998).

Kako je onda moguće zamisliti da neće doći do incidenata prilikom nogometnih utakmica kad ih posjećuje šovinistička gomila gorljivih gledatelja, sastavljena od osamljenih pojedinca i pripadnika skupina

ekscesivnog ponašanja? Zašto bismo htjeli da ima manje problema s nasiljem na stadionu nego u cijelom jednom gradu? Veza je između nasilja te broja i anonimnosti koju pruža gomila evidentna. Iako se ne slažemo s cjelinom ideja Le Bona³ i njegovih sljedbenika Freuda (1921) i Moscovicija (1981) u vezi s regresijom svjesnog i izbijanja na površinu nesvjesnog, koji pojedinca u gomili dovodi do nazadovanja »na civilizacijskoj ljestvici« (Le Bon, *op. cit.*, 14), treba priznati da je pojedinac u gomili ponekad sposoban počiniti djela koja nikad ne bi počinio kao izolirana jedinka u društvu. Gomila daje osjećaj moći i nepobjedivosti te može navesti običnog pojedinca da svjesno ili nesvjesno počini djela koja bi u normalnim okolnostima sam osudio.

No zadovoljimo li se tim objašnjenjem, huliganstvo ograničavamo na nerazumno i barbarsko ponašanje pojedinca u gomili u kojoj čovjek podliježe svojim životinjskim nagonima. Iako neka ponašanja koja dovedu do nasilja svoje uzroke imaju u gomili, koja ima iste ideje i emocije, odsutnost razumnog rasuđivanja ograničila bi nas na proučavanje nasilja u kojem bismo vidjeli ili spontani čin i posljedicu nekih frustracija ili kao aktivnost koju vođe usmjeravaju i organiziraju, a gomila slijepo slijedi. Takvo gledište moramo odbaciti. Nasilna je publika u potpunosti svjesna svojih akata, a bez organiziranja i predumišljaja ne bi ni bilo moguće govoriti o huliganstvu. U sportskom nasilju, kao i u svakoj dugoj društvenoj aktivnosti, zasigurno postoje svjesni akteri, ali i oni koji nesvjesno slijede grupu te oni koji nemaju izbora da postupe na drukčiji način zbog pripadanja nekoj skupini ili zbog situacije u kojoj se moraju braniti.

³ G. Le Bon (1895), *Psychologie des foules*, Paris, PUF.

Poglavlje IV.

Heterogeni svijet sportske gomile

Uz publiku koja ide na sportska natjecanja veže se cijeli niz predrasuda. Smatra se da takva publika dolazi iz narodne sredine i siromašnih društvenih slojeva. Dugo je sport općenito, a nogomet posebno, bio predmetom prezira, smatrao se »dijelom popularne, trivijalne kulture par excellence« (Ehrenberg, *op. cit.*). Danas pripadnici intelektualne elite i visokog društva pokazuju svoj interes za nogomet i idu na utakmice, koje su postale dio javnog života, no nekoć je ljubitelj nogometa bio smatran primitivcem. Takve su predrasude možda vezane za društvenu povijest tog sporta te uz nekadašnji socijalni i demografski profil igrača i publike. Ta je publika međutim sve samo ne homogena.

I. Socioprofesionalne kategorije gledatelja

Nogometna utakmica u Francuskoj, bar u posljednjih nekoliko godina, nije događaj na kojem se okupljaju pripadnici siromašnih slojeva društva. U Saint-Etienneu (Charroin, *op. cit.*), Bordeauxu, Marseilleu i Toulouseu (Bromberger, 1995; Bodin, 1998) publika je sve raznolikija te su sve prisutniji pripadnici triju kategorija društva: učenici i studenti, srednji sloj te čelnici i oni koji se bave intelektualnim zanimanjima. Takva se publika uvelike razlikuje od britanskog nogometnog gledateljstva. U Francuskoj ljubitelji nogometa dolaze iz svih društvenih slojeva i taj je fenomen u porastu. Kad usporedimo sastav publike sa sastavom gradskog stanovništva, stvara se jedna raznolika slika: kategorije učenika i studenata te čelnika i intelektualnih zanimanja puno su zastupljenije, dok su umirovljenici, neaktivno stanovništvo, srednje profesije i radnici malo manje zastupljeni od udjela u gradskom stanovništvu. Nogometna publika tako je često odraz profesionalne raznolikosti određenih gradova i regija. Utakmica nije dakle predstava kojoj prisustvuje samo jedan društveni sloj, iako u nekim slučajevima određeni sloj društva zbog svojeg ekonomskog i socijalnog statusa bira za zabavu nogomet zbog niskih cijena ulaznica.

II. Gledatelji i navijači

Iako jedinstvena u podršci svojoj momčadi, publika na stadionu istodobno je podijeljena na jasno odvojene cjeline. Publika se ne dijeli samo prema financijskim mogućnostima, »mjesta su određena ne samo po cijeni već i kao dio određenog teritorija« (Bromberger, *op. cit.*). Podjela na teritorije odvija se prema logici prepoznatljivosti, no i prema dobi, kulturi, gorljivosti navijanja. Nasuprot mirnim tribinama koje iskazuju poštovanje igračima i sucima te ložama s lokalnim poduzetnicima i političkim čelnicima, nalazi se bučna i razdražljiva publika navijačkih tribina, tzv. *virages*. Treba također razlikovati gledatelje i navijače, »one koji su istinska podrška momčadi i oni koji pasivno prisustvuju utakmici« (Mignon, 1993, 73). U tome postoji još jedna dodatna razlika. Gledatelj, iako naravno želi da njegova momčad pobijedi, uživa u igri obiju strana i plješće nakon svake lijepe akcije; navijač pak podržava samo jednu stranu, pristrano i bezuvjetno. Tom pretjeranom šovinizmu navijačke podrške koja se iskazuje psovkama, usklikima podrške i galamom ne treba međutim pridavati značenje koji on ne posjeduje. Riječ je bez sumnje »o bučnom potvrđivanju određenog identiteta, no i načinu potpunog iskazivanja emocija«. ¹ Navijanje je prije svega negiranje *distanciranja od uloge* (Goffman, 1956). »Prisustvovanje utakmici obično nije umjerena zabava kao u kinu, ili zanosna kao u kazalištu ili na izložbi, niti površna kao što je to često slučaj s televizijom; nije ni tenisko ili golfsko natjecanje koje gledamo u duhu fair-playa. Utakmicu se vjerojatno može gledati i na ta četiri načina, no to nije navijanje« (Ehrenberg, *op. cit.*, 53). Kod navijača se emocije ne interioriziraju, nego se iskazuju šarolikom grajom, glasnim, euforičnim, pa i vulgarnim odobravanjem ili negodovanjem. No nije li stadion zadnji društveni prostor u kojem se tolerira neumjereno izražavanje emocija? U našim suvremenim društvima, prepunim sigurnosnih i preventivnih mjera, stadion je možda zadnje mjesto gdje se može »prostački« ponašati, slobodno tijelom iskazivati emocije i psovati, vikati od sreće ili straha od sutrašnjice i postojanja! Može li se na takav način ponašati na cesti, na poslu ili nekom drugom mjestu? Naravno da ne! U tome možda leži problem, a to jest da nam je svako nasilno ili ekscesivno ponašanje postalo nezamislivo.

¹ C. Bromberger (1996), La passion partisane chez les *Ultras*, u »Football, ombres au spectacle«, *Les Cahiers de la sécurité intérieure*, 26, 33–46.

III. Je li navijanje pitanje dobi?

Kad navijanje prijeđe u nekontrolirano ponašanje, nije li to onda određeno dobi? Navijanje se ne tiče samo pojedinaca koji pripadaju nekoj strukturiranoj skupini, već je također vezano uz veselo i ekscesivno ponašanje. Analiza publike u Bordeauxu, Marseillu i Toulouseu (Bodin, 1998, 1999) pokazuje da je publika navijačkih tribina vrlo mlada. U odnosu na 39,9% svih gledatelja na stadionu mladih od 25 godina, na navijačkim tribinama 64,1% navijača mlađe je od 25 godina (mladih od 17 godina ima 9,6% a onih između 17 i 24 godine 54,5%). Cijeli niz razloga objašnjava zašto mladi vole nogomet: medijalizacija nogometa, identifikacija s uspješnim sportašima, valorizacija sposobnosti uz pomoć nogometa, kulturne i rasne raznolikosti momčadi, činjenica da je nogomet pravi model integracije u društvo te da ga mnogi prakticiraju (prema prethodno navedenoj studiji 57,7% navijača jednom je igralo ili igra nogomet). Čini se da navijanje odgovara određenom životnom razdoblju postadolescencije i prelaska u ranu zrelu dob, razdoblju osamostaljenja pojedinca i izgradnje društvenog identiteta. Mladi na stadion dolaze u društvu prijatelja i osoba iste dobi, izvan roditeljske stege i nadzora, da bi pokazali da postaju odrasli. Gorljivo navijanje često se prenosi s oca na sina. Očevi navijači vrlo rano upisuju svoje sinove u nogometne škole prije no što ih povedu sa sobom na stadion da bi »s muškarcima« podijelili trenutke gorljiva navijanja. Najgorljiviji se u adolescenciji odvajaju od očeva i svoju strast za nogometom počinju dijeliti s prijateljima. To također čini jednu životnu etapu. G. R., *ultras* iz Bordeauxa, vrlo slikovito objašnjava: »U početku sam išao s ocem na utakmice i tamo sam vidio mlade na navijačkim tribinama, veselili su se, pjevali, gurali se, bili su zajedno, pa čim sam mogao, i ja sam otišao na te tribine s frendovima, bez roditelja, bilo je fantastično« (intervju iz 1997. god.). Riječ je o prijelaznom razdoblju, svojevrsnom obnavljanju rituala odrastanja i prijelaza iz adolescencije u svijet odraslih, što je sve manje dijelom suvremenih zapadnjačkih društva. Je li iznenađujuće da su navijači većinom mladi? Strastveno ponašanje vezano je uz dob, a mladost je također razdoblje u kojem je pojedinac najmanje vezan obiteljskim i društvenim obvezama. To je vrijeme zabave i prijatelja. Protivno uvriježenu mišljenju navijači nisu mladi s problemima, oni koji se traže, ali ne nalaze svoje mjesto u društvu. Na stadion dolaze iz zadovoljstva, kao što se drugi posvećuju nekom sportu. Nogomet je povlašten način socijalizacije mladih i izgradnje muškog identiteta.² To

² J. Defrance (1995), *Sociologie du sport*, Paris, La Découverte.

je domena koja je još uvijek obilježena pripadnošću određenom spolu. Prema podacima Ministarstva mladih i sporta iz siječnja 2002. od 2 150 442 registriranih igrača u 2000. godini samo su 1,9% bile žene. Na stadionima su žene mnogobrojnije te čine 17,7% navijača i 11,2% gledatelja (Bodin, 1999). Unatoč tome što žene mogu pokazati velik interes za određeni događaj, kao što je to bio slučaj sa Svjetskim prvenstvom 1998. (anketa SOFRES-a od 19. i 20. veljače 2002. godine), redovne ih utakmice klubova u nacionalnim prvenstvima ne zanimaju. U Engleskoj, Francuskoj i drugdje čelnici federacija promoviraju odlazak na utakmicu kao ugodnu obiteljsku aktivnost i time pokušavaju privući žensku publiku. Feminizacijom publike ne bi se samo obnovila veza s »buržoaskim korijenima sporta kao spektakla« (Bromberger, 1995, 218), već je riječ o smišljenoj politici s prikrivenim ciljevima. Publika u kojoj ima više žena manje je nasilna, a muškarci se ponašaju primjerenije i suzdržaniji su u prisutnosti svojih supruga i partnerica.

IV. Navijači i navijanje

Iako navijati za neku momčad ne znači biti i pripadnik navijačke skupine, mnogi se mladi ipak pridružuju takvim skupinama. Suprotno onome što smatra Mignon, navijanje se nije prvo pojavilo u Velikoj Britaniji, a potom proširilo u cijeloj Europi 1970-ih i 1980-ih. Prvi oblici aktivnog i strukturiranog navijanja pojavljuju se u Francuskoj već krajem 1920-ih godina, no oni se uvelike razlikuju od današnjih oblika navijanja. Za razliku od navijanja kakvo se danas prakticira na navijačkim tribinama, tadašnji su navijači organizirali prijateljske sastanke i okupljala ih je zajednička strast za nogometom. Neke su skupine ipak zadržale taj tradicionalni duh: CCS – Središnji klub navijača iz Marseillea i Violets iz Toulousea. Te se skupine međutim jasno razlikuju od ostalih po dobi svojih članova: 78% stariji ih je od 25 godina, a 48% od 40 godina (Bodin, 1998). Ti su navijači po svojem društvenom podrijetlu, dobi, motivacijama i ponašanju sličniji navijačima u drugim sportovima, kao što su košarka ili ragbi, te je za njih navijanje način stvaranja prijateljskih veza koje učvršćuje zajednička ljubav prema određenom sportu.

Iako pojedine skupine još funkcioniraju kao udruge bez pravnog statusa, većina ih je organizirana u neprofitne udruge.

Na francuskim tribinama postoje dva modela navijanja: »engleski i talijanski model (*ultra*)« (Broussard, *op. cit.*). Engleski model slijede navijači koji nose simbole svojeg kluba i bodre momčad povicima, pjesmama i pjevanjem himne kluba. Talijanski je model organiziraniji i strukturiraniji. Navijači organiziraju vrlo živopisne koreografije na tri-

binama, tzv. *tifos*, koristeći velike transparente, primjerice s fotografijom dresa momčadi te listovima papira na kojima su simboli i amblemi kluba, skupine i grada. Takvom koreografijom mladi navijači na prepoznatljiv način potvrđuju svoju prisutnost na stadionu.

Engleski model prisutan je u nekoliko klubova: u Parizu, Lyonu, Caenu i Lilleu, no u Francuskoj je češći model *ultra*. Razvio se početkom 1980-ih godina imitiranjem talijanskih navijača tijekom susreta Europskog kupa. Datum je osnivanja često sadržan u imenu kluba, čime se želi naglasiti dugovječnost i primat određenog kluba, kao npr. CU 84 (Commando *ultra* iz Marseillea, osnovan 1984. godine), UB 85 (*Ultras* Bordeaux, osnovan 1985. godine) itd. Drugi nazivi još rječitije govore o onome što članovi tih skupina traže u nogometu, npr. pariški »Casual firm«, »Bad gones (Loši momci)« iz Lyona, »Ordre nouveau (Novi porredak)« i »Army Corps« za PSG te »belgijski *shinhead*« iz Lensa. Te su skupine evidentirane kao »nasilni navijači ili oni koji izazivaju nasilno ponašanje« u godišnjim izvješćima Središnje uprave za javnu sigurnost pod naslovom »Nogomet 1. i 2. lige: francuski klubovi i njihovi navijači«. No skupine najčešće nose imena junaka iz stripova i mangi, metafore čiji je cilj zastrašiti ili distancirati se od ostalih skupina.

Iako na navijačkim tribinama vlada uzbuđenje i nered, u skupinama navijača stvarnost je potpuno drukčija. Riječ je o pravim zajednicama (Tönnies, 1887) u kojima se stvaraju društvene veze. Navijačem i članom formalnih ili neformalnih skupina postaje se da bi se s drugima podijelili zajednički interesi i emocije, susreli drugi navijači i sklopila nova prijateljstava. U tom je smislu navijanje, iz postmoderne perspektive, mjesto građenja društvenih veza kao odgovor na potrebe koje naše destrukuirano društvo ne zadovoljava. Navijanje je i »vrijeme plemena«, termin koji Bromberger (1998) vrlo oprezno koristi, u kojima veze unutar zajednice polako zamjenjuju ugovorne veze. Tu se mladi u određenoj mjeri socijaliziraju, stječu kulturu, afinitete, pravila i običaje. Navijački klub često se doživljava kao obitelj. No te su zajednice vrlo organizirane te posjeduju čvrstu hijerarhiju. Svaki navijač ima svoj status i ulogu. Neke su od uloga zajedničke svim udrugama (predsjednik, blagajnik, osoba odgovorna za opremu), druge su specifične za *ultrase* i tiču se koreografije (osoba odgovorna za pjesme, za osmišljavanje koreografije, za megafon kojim se upravlja predstavom, »klaun« zadužen za zabavu i provokacije drugih navijača), a neke su pak indirektno povezane s nasilnim ponašanjem (*aggro leader* zadužen za provokacije, no koji također organizira sukobe, osobe koje snimaju sukobe).

Studije koje opisuju sastav tih skupina ukazuju na jedinstvo u njihovoj strukturi, bez obzira na vrijeme i mjesto (Zimmerman, 1987, za nje-

mačke navijače; Ehrenberg, 1991, za navijače Oxford Uniteda; Dupuis, 1995, za belgijske navijačke skupine; Bromberger, 1995, za navijače Marseillea, Napulja i Torina; Roumestan, 1998, za marsejske South Winnerse itd.) Dupuis razlikuje tri entiteta u okviru skupine: »vođe, kojih je 5 do 10«; lideri skupine, često osnivači, tzv. »tvrda jezgra koju čini 10 do 200 osoba [...], prisutnih na skoro svakoj utakmici i na gostovanjima visokog rizika. Oni su agresivni i na riječima i na djelu te su često odgovorni za incidente«. I na kraju, masa ostalih navijača, »koje zovu »sateliti«, »pratioci« ili »statisti« [...]. Masa navijača mnogo je raznolikija od tvrde jezgre, u njoj su adolescenti od 13, 14 godina koji se žele ponašati kao razbijači ili pak četrdesetogodišnjaci u potrazi za adrenalinom« (*op. cit.*, 135–137). Tvrdu jezgru čine najvjerniji i najiskusniji članovi koji su prisutni na svim utakmicama, bilo da je njihov klub domaćin ili igra u gostima. Struktura je slična onoj u Francuskoj. Pratioci sudjeluju u akcijama skupine, no nisu jako revni. Često se priklanjaju određenoj skupini zbog prijateljstva ili atmosfere. Potreba da se posjeduje svoj teritorij na stadionu logična je posljedica strukturiranosti grupa, organiziranja koreografija na tribinama i želje članova za isticanjem. Teritorij nije samo mjesto pokazivanja, već je i potvrda snage i brojnosti, sposobnosti pravljenja boljih koreografija u usporedbi s drugima te jača društveno uvažavanje i doprinosi izgradnji identiteta svake skupine. No teritorij je također, vidjet ćemo to, ono oko čega se sukobljava i ono što se želi prisvojiti.

Okvir je postavljen: svi se slažu da je huliganstvo »ekstremni izraz navijanja«, preostaje nam da, kako to predlažu Elias i Dunning, »prijedemo sa statusa na iskustvo« i pokušamo s pomoću francuskog primjera shvatiti tko su huligani i što ih je dovelo do nasilnog ponašanja.

Poglavlje V.

Huliganstvo u Francuskoj

Iako nije obilježen ekstremnim nasiljem, u francuskom nogometu danas se događaju incidenti na svakom susretu 1. lige. Vidljivo je nasilje međutim najčešće ritualizirano, verbalizirano i neorganizirano, dok je sam čin fizičkog nasilja rijedak, iako redari često zaustavljaju navijače s palicama za bejzbol, pendrecima, električnim kablovima i drugim vrstama oružja. Posjedovanje i upotreba oružja za mlade je navijače simbolična na dvije razine. Prvo, posjedovanje oružja fascinira i valorizira, iako prvi cilj nije da se njime služimo, već da strašimo, i drugo, ono je stepenicu prema potencijalno težem i nekontroliranijem nasilju.

I. Krivnja društvene strukture

1. Francuski huligani: obični mladi ljudi. – Od 1995. do 2000. godine provodila se studija (Bodin, 1998, 1999 a/b, 2001) u kojoj je sudjelovalo 530 članova tvrde jezgre navijačkih skupina te 923 gledatelja klubova u Bordeauxu, Marseilleu, Parizu i Toulouseu. Bilo je to istodobno kvalitativno (u obliku razgovora i zapažanja sudionika) i kvantitativno (upitnici) istraživanje posvećeno »huliganstvu koje su otkrili sami počinitelji«. 70,5% onih koji su priznali da su sudjelovali u sukobima pripadali su tvrdoj jezgri. Taj postotak potvrđuje podatke Središnje obavještajne službe (Rouibi, *op. cit.*) ili izvješća Uprave za kriminal i pomilovanja (1998) iz kojih proizlazi da su članovi tvrde jezgre češće od drugih navijača bili upleteni u huliganska djela. Iz toga ipak nije moguće zaključiti da su svi navijači huligani i da se nasilno ponašaju, ili da su svi »nasilnici« i »osobe ekscesivnog ponašanja« navijači, ili pak poistovjetiti navijanje s nasiljem i ekscesima. No točno je da su nasilna djela i sukobi stvarni dio, doduše manji, njihovih aktivnosti.

Gledatelja je samo 29,5% (124) među »nasilnicima«. No nasilnici imaju slične karakteristike kao i navijači. 95,16% muškog je spola, 64,4% mlađe je od 25 godina, većina vrlo redovito dolazi na utakmice (76,6% na sve utakmice), 79,9% dolazi s prijateljima i smješta se uvijek na istom mjestu na stadionu – na navijačkim tribinama pokraj skupina navijača. Ti su podaci nalik onima o članovima tvrdih jezgri (91,2% muškarci, 67,6% mlađe od 25 godina i 86,2% dolazi na sve utakmice). Rezultati su u tom dijelu u skladu s uobičajenim čimbenicima koji se obično

spominju pri objašnjavanju »običnog« prijestupništva u Francuskoj ili anglosaksonskog huliganstva: nasilje je mladenačko, muško i grupno.

No kako interpretirati rezultat da je više od 50% osoba koje su priznale da su već sudjelovale u nasilnim sukobima mlađe od 25 godina? Na lik studijama o delinkvenciji ili podacima o stopi pritvora vezanih uz zločine i kaznena djela koje svake godine objavljuje Ministarstvo pravosuđa, udio mladih (adolescenata i mladih odraslih) u huliganskim djelima veći je od udjela u populaciji. Nije li riječ o tautologiji? Nogomet je sport koji privlači mladu publiku, mladi se okupljaju u navijačke skupine zbog atmosfere i zajedničkih interesa, navijači su odgovorni za huliganska djela; ovaj je oblik nasilja prisutniji u nogometu nego u drugim sportovima. Postoji dinamika dobi. Osobe u dobi između 17 i 24 godine počinile su 56,8% nasilnih djela, a one starije od 40 godina samo 5,7%. Osobe mlađe od 17 godina koje postaju navijači počinju se ponašati agresivno tako što oponašaju druge, zbog želje za priznanjem i prihvaćenjem od strane starijih, jer brane vrijednosti grupe. To im također može omogućiti da postignu bolji status u sklopu tvrde jezgre pojedine grupe. No nasilno ponašanje mladih može se objasniti i njihovim odnosom prema normama. Mladi se manje pridržavaju normi i pravila nego odrasli, oni tek s godinama postupno usvajaju norme i uloge odraslih (Galland, 1997). Toleriraju fizičko nasilje i manje ga osuđuju nego odrasli, sve dok se u agresiji ne počne koristiti oružje (Roché, 2001) Ova analiza potvrđuje mnoge priče iz života navijača: »S 20 godina radio sam nevjerojatne stvari, bacali smo kamenje na autobuse s navijačima, išli smo u Strasbourg s bejzbolskim palicama, po cijelom gradu tražili smo protivničke navijače... Istina, kad bolje razmislim, pitam se kako sam mogao to sve napraviti! Zbilja nisam smio! No istina je da smo vjerovali u to, branili vrijednosti grupe. S godinama sve postaje manje važno, a i svi s kojima sam bio sad su oženjeni, imaju sređen život, više to nije to. Dok smo bili mladi, voljeli smo se smijati, radili smo svakakve gluposti, najveći je car bio onaj koji ih je napravio najviše...« (S., vođa *Ultramarines Bordeaux 85*, intervju iz 1997. godine). Kao i kod prijestupništva većinu huliganskih djela počinje muškarci. Ovdje je također riječ o tautologiji jer je nasilje grupno, a grupe u velikoj većini čine muškarci.

Pitanje društvene uvjetovanosti puno je manje evidentno. Profil zanimanja huligana pokazuje da nisu svi na društvenoj margini. 39,21% huligana oba spola jesu učenici ili studenti, a 83,7% huligana je zaposleno.

Očevi 37,8% »nasilnih učenika i studenata« zaposleni su na čelnim mjestima. Ta je brojka viša od državnog prosjeka (35,7%; podaci Ministarstva obrazovanja, 2000). Roditelji petine huligana, njih 21,3%, obavljaju poslove sa srednjom stručnom spremom, a samo u 3% slu-

čajeve najmanje je jedan roditelj nezaposlen. 67,5% takvih osoba ima višu stručnu spremu ili su na trećoj godini fakulteta. U kategoriji »učenika i studenata« ne postoji nikakva »pogreška« u društvenoj strukturi koja bi ih mogla navesti na nasilno ponašanje.

Udio kategorije »nezaposlenih nasilnika« dvostruko je veći od udjela u uobičajenoj populaciji na nogometnim utakmicama. No samo mali dio njih čine društveni marginalci u prekarnoj situaciji. Najveći dio (71,17%) pripada kategoriji osoba u dobi između 17 i 25 godina koje posjeduju diplomu te traže prvo zaposlenje. Njihovi roditelji nisu socijalno isključene osobe. Činjenica jest da je ova studija rađena između 1995. i 1998. godine, u vrijeme kada je nezaposlenost bila velika. Stopa nezaposlenosti mladih te poteškoće u pronalaženju prvog zaposlenja veće su u razdoblju krize no u razdoblju gospodarskog rasta.

Naravno da »zaposleni nasilnici« nisu homogena skupina. Treba ipak primijetiti da su njih 12 trgovci i direktori poduzeća, 41 pripada kategoriji čelnika i intelektualnih zanimanja, a 30 obavlja poslove sa srednjom stručnom spremom. Zajednička točka nije dakle pripadnost siromašnom društvenom sloju, već nasilničko ponašanje pojedinaca koji dolaze iz različitih društvenih slojeva. To što je netko zaposlen ne znači nužno da je zadovoljan na poslu. Neki se mogu osjećati izgubljeno ili razočarano ograničenošću napredovanja u društvu, nesigurnim nastavkom karijere, vlastitim ili obiteljskim nazadovanjem u društvu. Navedena je studija nedostatna jer se ne bavi eventualnim prijašnjim zaposlenjima tih osoba. Ukazuje na dvije glavne zajedničke značajke: 88,2% čine muškarci i 74,9% mladih od 27 godina. Ovi podaci potkrepljuju one vezane uz »obično« prijestupništvo, a ukazuju na to da se delinkvencija i devijantna ponašanja ne mogu objasniti isključivo socijalnom marginalizacijom. Ona je samo jedan od čimbenika rizika. Jedino u slučaju »kad se nagomilaju socijalni problemi – niski prihodi obitelji, derutni smještaj i četvrt, mnogobrojna obitelj – pojavljuje se statistički važna korelacija između siromaštva i delinkvencije«.¹ Rezultati ove studije uvelike se razlikuju od anglosaksonskih studija u kojima se koriste policijske statistike, u njoj je riječ o »nasilju koje su priznali sami počinitelji«.

2. Dodatni čimbenici: uloge i motivacije nasilnih navijača i gledatelja. – Bezuvjetna i pristrana podrška momčadi, gdje nema fair-playa i kada je jedini cilj pobjeda, dovodi do želje da se ima ključna uloga u rezultatu utakmice. Redovito sudjelovanje na utakmicama važna je značajka na-

¹ R. Fillieule (2001), *Sociologie de la délinquance*, Paris, PUF, 66.

vijanja i odražava angažman navijača. Motivacije gledatelja i navijača te način na koji žele sudjelovati u utakmici simbolički su izraz navijanja i time se može djelomično objasniti zašto pribjegavaju nasilju u trenucima kada su uznemireni i razočarani rezultatom te se na neki način osjećaju poniženi.

Uloge i motivacije odlučujuće su za sudjelovanje u sukobima. Nasilje je povezano sa željom za pobjedom i za igranjem važne uloge u pobjedi. Nasuprot tome, onima koji ne sudjeluju u nasilju – rezultat nije važan. Oni dolaze da bi prisustvovali dobroj predstavi i ne misle da igraju ikakvu važnu ulogu u pobjedi momčadi.

Te su vrijednosti skupine, pristranih navijača, no one su bez sumnje bitan dio sporta i društvenih slojeva koji čine publiku. Kako ne povezati želju za predstavom i dobrom igrom sa sportovima koji su bili osmišljeni kao »obrazovni«, poput košarke i odbojke, ali i ragbija koji je prema slavnoj izreci »sport propalica koji igraju aristokrati«? Nogomet se povezuje s radničkim slojem i kulturom, iako prethodne analize publike stvaraju nešto drukčiju sliku. Iako danas nestaju razlozi da se iz njega isključe pripadnici vladajuće klase, više no i jedan drugi sport nogomet je simbol vrijednosti integriranja u društvo i demokratskog ideala. On veliča zaslugu, uspjeh u društvu i činjenicu da »bilo tko može postati netko«. Zbog svih tih razloga na nogomet se ne može gledati kao na običnu predstavu u kojoj postoji »distanca od uloge«. Taj spektakl mora završiti pobjedom, tj. promocijom i uspjehom u društvu određenog sloja, grada, regije ili nacije. Uloge i motivacije također su uvjetovane dobi i društvenim slojem. Navijačke su strasti ono što publiku jasno dijeli na »mladu« i »staru«. Održati distancu u odnosu na ulogu lakše je za starije te u profesionalnom i u društvenom smislu uspješne osobe, one kojima nije potrebna nogometna utakmica i pobjeda ekipe da bi izgradili uvažen i prihvaćen identitet. Mladost je razdoblje »psihosocijalne latencije«² i osamostaljivanja u kojem se može javiti želja za sudjelovanjem u velikoj avanturi navijanja. Entuzijastično i ekscesivno ponašanje mladih često je za njih igra ili izazov, što je potaknuto pripadnošću grupi ili kao izraz želje za samoostvarenjem. No to od njih ne čini »opasan sloj društva« te se korijeni huliganstva trebaju tražiti u logici ekscesivnosti i pripadanja zajednici.

3. Utjecaj sportske predstave. – Navijači rijetko povezuju predstavu (igru, rezultat, ponašanje igrača...) s nasiljem u kojem ponekad sudjeluju. Iako priznaju da su ponekad razočarani i iživcirani utakmicom kada

² F. Dubet (1987), *La galère jeunes en survie*, Paris, Fayard.

imaju osjećaj da se igrači ne bore, da je sudac loš ili pristran, ili kad igrači i klupa osporavaju odluke sudaca, uzbuđenje koje iz toga proizlazi ne može objasniti samo nasilje. Osporavanje suđenja ili igre protivničke momčadi nije ništa drugo nego simboličko nasilje usmjereno na nevinu žrtvu, što je način da se publika obrani od napada. Praćenje događaja tijekom triju sezona od 1994–1995. do 1996–1997. godine pokazuje da ne postoji nikakva logična veza između incidenata koje je zabilježila policija te važnosti i rezultata utakmica. Važnost utakmice za navijače (ostajanje u ligi, ispadanje, kvalifikacija za Europski kup) nema nužno za posljedicu nasilno ponašanje. Na utakmicama u kojima se odlučuje o ispadanju incidenti su relativno rijetki. Nasuprot tome incidenti su s drugim klubovima brojniji, i to posebno u slučaju poraza kod kuće, ako je samo jedna od momčadi u opasnosti od ispadanja. Učestalost i broj incidenata mnogo je veći na kvalifikacijskim utakmicama za Europski kup nego na utakmicama koje odlučuju o ispadanju. U utakmicama za Europski kup sve je izmiješano, i potencijalna kvalifikacija, i dugogodišnje sportsko rivalstvo, i povijest odnosa među klubovima, klubovi koji se bore za prvo mjesto imaju već dugi niz godina najbolje momčadi.

II. Natjecanje među skupinama: od ekscesa do logike zajednice

Analiza broja incidenata zabilježenih svake godine pokazuje da velik broj sukoba ne odražava ni natjecateljsku logiku ni nepravdu koju, s razlogom ili ne, osjećaju navijači.

1. Ekscesi. – Postoje dakle drugi razlozi koji su vezani uz samo navijanje. U nogometu se strasti bude lakše nego u drugim sportovima. Razlog tome jest prije svega dob. Mlada publika vrlo je vezana za klub te utakmice proživljava strastveno i bez ograničenja. No taj entuzijizam nije ni psihološka regresija ni frustracija zbog neostvarene sportske karijere. Vrlo se mali broj navijača poistovjećuje s igračima, njih prije doživljavaju kao plaćenike. No često rivalstvo između skupina prati rivalstvo između klubova. Najveći sportski klubovi imaju i najveći broj navijačkih skupina i navijača. U Parizu je u sezoni 1998–1999. bilo 14 skupina s ukupno 8.000 članova, a u Marseilleu 9 skupina s 18.000 navijača. Najveće su momčadi također one s najvećim brojem incidenata ili zabrana pristupa na stadion. Takvo se navijanje izgradilo imitacijom, no razvilo se zbog antagonističke naravi natjecanja. Kvaliteta sportske igre i rezultati stvorili su navijače koji žive svoju strast i angažman za klub. Navijači amblemima grada i regije, parolama na transparentima poput »ponosni što smo iz Marseillea«, »zauvijek iz Bordeauxa« te različiti-

tim simbolima pokazuju svoju privrženost, pripadnost i svoj uspjeh. Njihova je privrženost neumjerena. Poistovjećuju se s gradom, regijom, klubom i momčadi, no isto se tako poistovjećuju sa sportskim klubom u koji su upisani ako je riječ o medijski dobro praćenom sportu u kojem se postižu vrhunski rezultati. Klub je nositelj njihovih nada i njihova entuzijazma, klub mora pobijediti jer je pobjeda kluba i njihov osobni uspjeh. Pristupanje *ultras* navijačkim skupinama podudara se s krajem adolescencije, posebnim razdobljem obilježenim sukobima s obitelji, integracijom u društvo te izgradnjom osobnog identiteta odrasle osobe »u dvostrukom smislu te definicije: svog vlastitog identiteta i identiteta drugoga«. ³ Biti navijač kluba koji je osvojio Europski kup ili onog koji je osvojio francusko prvenstvo pomaže u stvaranju pozitivnog identiteta u vlastitim očima i u očima drugih. Ne radi se više o omiljenoj razbibrizi, navijanje prelazi u sveobuhvatnu strast koja zaokuplja svaki trenutak slobodnog vremena, oduzima vrijeme posvećeno studiju, pa čak i poslu. Postaje stil života i označava pripadnost određenoj zajednici. Kod *ultrasa* nema govora o druženju s drugim skupinama, kao što to na primjer može biti slučaj u košarci. Skupine *ultrasa* definiraju se *antagonističkom akulturacijom*, neprestano se uspoređuju s drugima i žele se razlikovati od ostalih skupina. Međusobno odmjerenje to je potrebnije što su skupine bliže i sličnije. Identitet skupine i njezina jedinstvenost jača stalnom valorizacijom *in-grupe* i devalorizacijom i stigmatizacijom *out-grupe*. Ocrnjivanje i pridavanje ženskih svojstava suparničkim navijačima u pjesmama društveni je proces koji pomažu izgradnji grupe prema principu sličnosti i razlika. Natjecanje je dvostruko: odvija se na terenu i na tribinama. Navijači žele biti najbolji, osmisliti najljepše koreografije, najbolje pjevati, navijati i bodriti svoju momčad, biti najbrojniji i na takav način sudjelovati u pobjedi na terenu. Razdvajanje navijača sprečava bliskost i poštivanje drugog te potiče antagonizme. Te su mjere ponekad nepotrebne zbog malog broja gostujućih navijača. No isključujući ikakvu mogućnost zajedništva, oni odbijaju dijalog, koji je negacija nasilja. Odbijanje dijaloga potrebno je za izgradnju identiteta jer se identitet »gradi suprotstavljanjem«. Identitetska sličnost pojedinih zajednica nameće različitost i suparništvo, koji su ponekad praćeni nasiljem. Takvo je navijanje strastveno u fenomenološkom smislu riječi, no i u značenju zločina iz strasti kako ga definira Dufour-Gompers – »kad je (ljubavnička) strast prisutna sa svim svojim elementima prevare, ljubomore, priznanja, napuštanja, srdž-

³ C. Dubar (1995), *La socialisation : construction des identités sociales et professionnelles*, Paris, Armand Colin.

be, nekontroliranih i preuveličanih reakcija, impulzivnih činova [...]« (op. cit. 96) – kada se klubovi navijača nadmeću, sukobljavaju, žele biti nadmoćni na tribinama te ponekad pribjegavaju nasilju. Huliganstvo zato treba shvatiti kao eksces strastvenog navijanja. Time se ne otvara ponovno rasprava o strasti i nerazumnosti, već se u tom strastvenom odnosu prema skupini i klubu, u borbi između razuma i bezumlja, pokušava objasniti društvena i povijesna dinamika određenih zločina.

2. Formiranje skupina: od širenja do suparništva. – Navijačke skupine počele su se osnivati s početkom profesionalizacije nogometa. Epopeja kluba Saint-Etienne bila je pokretač za druge francuske klubove te je potakla veliko zanimanje publike. Stadion u Saint-Etienneu tada dobiva nadimak »Zeleni kotao« da bi se dočarao entuzijazam i oduševljenje publike za klub čiji je simbol bila zelena boja. U istom razdoblju čelnici velikih industrijskih tvrtki počinju postupno osvajati nogomet. Nogomet postaje sredstvo za političku i gospodarsku promociju čelnika, gradova i regija. Francuski klubovi poput britanskih nastoje privući što veći broj gledatelja da bi tako povećali prihode i stekli povjerenje investitora i medija čiji interes za nogomet raste.

Sudjelovanje francuskih klubova u međunarodnim natjecanjima na najvišoj razini potaknulo je razvoj nogometa pružajući kvalitetnu igru te privuklo mladu publiku koja se sve više poistovjećuje s klubom i sportskim herojima koji simboliziraju zaslugu, uspjeh u društvu te predstavljaju svoj grad i svoju regiju. Osnivanje *Ultrasa* iz Marseillea (1984) i *Ultrasa* iz Bordeauxa (1985), navijačkih skupina klubova koji su predvodili francusku nogometnu scenu u razdoblju od 1980. do 1990. godine i bili praćeni na gostovanjima po cijeloj Francuskoj, dovest će do stvaranja *ultras* pokreta u Francuskoj. Interes mediji za taj fenomen raste te ga oni i potiču izvještavanjem o šarolikim tribinama koje su prepune navijačima. Svaka skupina imitira drugu zbog želje za društvenim priznanjem, zbog sportskog suparništva, želeći tako pokazati da je i ona sposobna, brojnošću i ljepotom koreografije, bodriti svoj klub na isti način kao što to čine navijači Bordeauxa i Marseillea. Nije li to legitimno kad sve svoje vrijeme i energiju posvećujemo klubu? Postupno se stvara neslužbena rang-lista navijačkih skupina te se suparništvo među skupinama rađa iz tog natjecanja u pružanju najbolje podrške svojoj momčadi.

3. Koreografije i teritoriji kao dio suparništva među skupinama. – U navijanju je sve predmet rivalstva, želja da se navija za najbolju momčad s najboljim igračima, želja za sportskom nadmoći i dobivanjem neslužbenog statusa najbolje, najnasilnije, najbrojnije ili najnepobjedivije skupine, a koreografije na tribinama ono su što navijačima daje najveću

prepoznatljivost. Navijači postupno zauzimaju i prisvajaju tribine na vrhovima stadiona, tzv. *virages*, koje postaju teritoriji jasno određenih granica, otvoreni svima, no svi koji se tu smjeste, moraju obvezno sudjelovati u koreografijama. Teritoriji i koreografije označeni su velikim transparentima s imenom i simbolima skupine. Koreografije postaju dokaz sposobnosti organiziranja, okupljanja velikog broja ljudi da bi se osmislile goleme freske s listovima papira ili prekrile navijačke tribine transparentima u obliku dresa kluba i u njegovim bojama. Od tog trenutka predstava postaje igra s ulozima. Treba se prije svega pokazati na domaćem terenu, dokazati da smo bolji te spriječiti protivničku skupinu krađom materijala, glasnijim pjevanjem itd. da organizira svoj *show*. Koreografija postaje rivalstvo, čin provokacije, postaje pitanje časti krađa transparentata i drugih rekvizita. No podjela tribina na teritorije izvor je mnogih drugih sukoba. Sva mjesta nemaju istu vidljivost te se ponekad vode sukobi za prevlast na navijačkoj tribini. Primjer tomu je tučnjava u kojoj su se sukobile dvije marsejske skupine na sjevernoj navijačkoj tribini u Bordeauxu 1998. Osim identitetskih razmirica tih dviju skupina uzrok tučnjavi bio je neuspjeli pokušaj *Ultrasa* da izguraju *Winnerse* s južne navijačke tribine marsejskog stadiona. Dok su pripadnici tvrde jezgre *Winnersa* bili u Belgiji da »bi priskočili u pomoć« svojim kolegama iz Standarda iz Liègea, *Ultrasi* su pokušali zauzeti njihov vidljiviji teritorij smješten na višim tribinama. Pozornošću redara i čelnika izbjegnuta je odmazda tijekom više tjedana, no sukob je na kraju izbio u Bordeauxu. Mnogi okršaji proistječu iz teritorijalnih logika i prethodnih događaja koji se ponekad provlače tijekom nekoliko sezona.

4. Huliganstvo je igra. – Huliganstvo je igra u dvostrukom smislu, svojevrsna zafrkancija mladih navijača koji u gužvi pronalaze bliskost i dionizijsko oslobađanje energije, ali i »precizan mehanizam s pomoću kojeg pojedinci strukturiraju svoje odnose vlasti«. ⁴ Tu više nije riječ o zabavi, već o odnosu u kojem se želi postići nadmoć nad drugim.

Sitna, bezopasna djela, nalik osornom ponašanju u svakodnevnom životu, često su uvod u mnogo jače sukobe. U kriminologiji govorimo o domino efektu (Skogan, *op. cit.*). Navijači provociraju svoje protivnike iz zaigranosti, iz želje za pokazivanjem nadmoći. Guranje, zviždanje, sve može poslužiti za omalovažavanje i zastrašivanje suparničkih navijača. Dolazak protivničkih navijača doživljava se kao izazivanje, treba im pokazati da su na »našem teritoriju«. Film *Identity Document* P. Davisa iz 1998. godine vrlo dobro opisuje taj mehanizam na primjeru jurnjave za navijačkim autobusom. Vrlo često skupine ophode grad

⁴ M. Crozier, E. Friedberg (1977), *L'acteur et le système*, Paris, Le Seuil.

u potrazi za onima koji idu na utakmicu. Cilj je prosuditi protivnika, procijeniti njegovu snagu i brojnost, preplašiti ga i nagnati u bijeg. U francuskim gradovima navijači se dočekuju i ispraćaju ponekad vrlo daleko od stadiona. Katkad napetost raste i cilj više nije samo unijeti nervozu među protivničke navijače, već ih zastrašiti nasilnim ponašanjem. Omiljena je igra pariških navijača zasipanje kamenjem protivničkog autobusa na ulazu u grad, u Bordeauxu napadaju navijače i skidaju im odjeća i simbole. Gostovanja su izvor opasnosti i sukoba te način da se drugom pokaže snaga i moć, da nas nije strah doći na njegov teritorij. U pitanju je i brojnost. Marsejski navijači mogu mobilizirati od 1.500 do 2.500 osoba za put u Pariz, no sve druge skupine ne mogu okupiti više od 100 do 500 osoba za neko gostovanje. Oni koji idu u goste brojučano su uvijek slabiji, što povećava opasnost. No izvjesiti na protivničkom stadionu zastavu ili transparent s imenom skupine, pitanje je časti. Uzrok je sukoba dakle u izgradnji i afirmiranju identiteta. Vodi se stalna borba za mjesto na neslužbenoj rang-listi *ultras* navijača, bilo da skupine žele postići priznanje ili opovrgnuti trenutni plasman. »Taj Top 50 francuskih *ultrasa* ne postoji u stvarnosti [...] uspostavila se određena hijerarhija, koju se stalno dovodi u pitanje [...] Općenito je prihvaćeno da su navijači Marseillea na vrhu [...]. Skupine momčadi koje su prešle iz 2. u 1. ligu žele pokazati da su na visini [...] žele se iskazati, pa i nasilničkim ponašanjem ako je potrebno. No ideal skupine koja si želi osvijetlati obraz u ovom paralelnom prvenstvu jest izlet na stadion Vélodrome u Marseilleu« (Broussard, *op. cit.*, 198–199). Bez obzira na to što gostovanja mogu biti opasna, važno je posjetiti druge klubove i navijače, posebno one koji su poznati po kvaliteti koreografija ili broju članova. U toj potrazi za priznanjem snaga skupine mjeri se po sposobnosti pokretanja velikog broja navijača, izvođenja koreografija u gostima (pjevanje, zastave itd.) te je važno jedinstvenošću na svim razinama, kulturnoj i sociološkoj, potvrditi svoju prisutnost. Domaće skupine te akcije doživljavaju kao provokacije i uvrede koje se, po logici časti i premoći, moraju oprati. Tako nakon utakmice vođe »pozivaju na utrku« (gonjenje protivničkih navijača da bi im se skinuli simboli, istuklo ih se...). Svaka skupina ima svoj muzej u kojem su izloženi trofeji osvojeni prilikom sukoba s policijom ili suparničkim navijačima (kacige policajaca, simboli, jakne *bombersice*, šalovi, transparenti itd.). Na sljedećoj utakmici ti se trofeji izlažu na tribinama zbog provokacije i pokazivanja nadmoći, kao što su se nekad plemići krasili grbovima onih koje su pobijedili i podčinili. Malo-pomalo pokreće se domino efekt. U povratnoj utakmici navijači će se okupiti u što većem broju, da pokažu svoju snagu i osвете se za uvredu, oni kojima je bio ukraden transparent ili važni simboli doći će ojačani i naoružani da bi ih povra-

tili. I tako se otvara začarani krug provokacija, odgovora na provokacije, osveta, tako se potiče prijelaz s pretjeranog iskazivanja strasti na ekscesivno strastveno navijanje – huliganstvo. Riječ je o pravoj vendeti jer se osveta izvršava u bezvremenskom prostoru i nad svim članovima obitelji/skupine te je u potpunom nesrazmjeru s počinjenom pogreškom. Nitko više ne zna točno koji su uzroci tih sukoba ni tko je uistinu započeo, no uvijek je to onaj drugi, neprijatelj. Organizacija kaznenih i osvetničkih ekspedicija važan je konceptualni pomak, prijelaz sa spontanog nasilja (uvrede, provokacije, udarci) na smišljeno i organizirano nasilje. No i jedno i drugo je nasilje huliganstvo, jer je drugo posljedica prvog. Oružano nasilje koje vidimo samo je rezultat i vidljiv dio velikog broja beznačajnih čarki koje tako često zanemarujemo.

III. Huliganstvo, supkulture i politika

1. Nasilje i kultura skupina. – Nasilje međutim ima i druge funkcije. Ono jača jedinstvenost skupine razlikovanjem od drugih i prisiljava ju da izabere između jedinstva, da se obranila, ili bijega i raspada. Time nasilje, poput razigrane podrške momčadi, postaje element kulture svake skupine. Skupina je u mnogim vidovima obitelj, povlašteno mjesto socijalizacije, a za neke i utočište u trenutku izlaska iz adolescencije. Jedan od vođa *South Winners* (jedne od najnasilnijih skupina u Francuskoj) kaže kako njegova skupina pomaže mladima da se strukturiraju i kanaliziraju svoju agresivnost. Svatko dobiva zadatke, uči solidarnost, poštovanje, uzajamnu pomoć, vjernost. Skupina igra važnu ulogu u borbi protiv nejednakosti i socijalne marginalizacije. Stadion je samo završna etapa navijanja. Prostorije skupine mjesto su susreta i druženja, stvaranja prijateljstva. Lokalni i regionalni identitet valorizira se s pomoću fotografije grada, kluba i skupine, a ističe se također pripadnost nekoj specifičnoj kulturi, primjerice okcitanskoj. Te zajednice mladima daju smjernice. Nasilje je integrirano u vrijednosti skupine, njezine specifičnosti, povijest, podvige, biografiju vođa. Antagonizmi se uče i prenose. Vođe održavaju suparništvo te jednostavno sportsko rivalstvo postupno degenerira i pretvara se, koristeći se svojevrsnim mitovima o postanku, u rivalstvo među grupama koje potiče dugovječnost i jedinstvo skupine. Priče o nasilnim djelima naravno da su iskrivljene i subjektivne, skupina uvijek pobjeđuje bez obzira na broj i reputaciju napadača, jer uvijek su oni drugi ti koji provociraju i napadaju. Objektivnost je u potpunosti odsutna u izgradnji identiteta skupine i osobnog identiteta. On je nužno pozitivan i valorizirajući, skupina je uvijek naj-

odvažnija u akciji, a »uspjeh se puno više ističe od neuspjeha«. ⁵ Neki mladi navijači tako razvijaju neprijateljstvo i mržnju prema protivničkim navijačima, a pritom ih poznaju samo kroz vrlo pristranu povijest sukoba. Unutar većine grupa razvija se supkultura nasilja i sukoba, slična »supkulturama prijestupnika«. ⁶ Ona nema svrhu, loših je namjera jer izaziva i želi naštetiti, negira ustaljene norme, traži trenutno zadovoljenje, poput boljeg mjesta na neslužbenoj rang-listi skupina, jača samostalnost i jedinstvo skupine poticanjem osjećaja pripadnosti te većeg angažmana članova. Huliganstvo je dakle sastavni dio navijanja. To ne znači da se navijanje može poistovjetiti s nasiljem, no nasilje je uključeno u funkcioniranje i viziju budućnosti tih zajednica.

2. Politika na tribinama. – Osjećaj pripadnosti određenoj političkoj struji učvršćuje »nasilne supkulture«. Bromberger smatra da je ta pripadnost prije deklarativna no stvarna te da je sredstvo razlikovanja skupina u kulturnom i identitetskom smislu, način da grupa iskaže svoj antagonizam te način da se i pojedinci istaknu. No ponekad je ona stvarni produžetak neke političke stranke. Skupine se tako iskorištavaju za približavanje mladima sa željom da ih se pridobije za određene političke ideje. *Le choc du mois*, časopis stranke ekstremne desnice *Front national*, veličao je navijačku skupinu PSG-a Kop de Boulogne suprotstavljajući ju policiji tadašnje ljevice na vlasti (Mignon, 1995). U razdoblju od 1980. do 1995. godine na tribini »Boulogne« stadiona Parc des Princes često su se pojavljivali keltski i kukasti križevi, na južnoj navijačkoj tribini stadiona Vélodrome (*South Winners*) vješali su »A« kao »anarhija« i slike Che Guevare, a znalo se dogoditi da u Francuskoj, kao i u Rimu, budu izviždani crni protivnički navijači. Takve političke izjave i geste ne treba shvatiti doslovno, ali treba ih uzeti u obzir jer one mogu biti razlog sukobima između skupina dvaju protivničkih klubova (npr. Marseille i Pariz), dviju skupina istog kluba (*South Winners* i *Commando ultra marseillais*) te povod savezima ili animozitetima između klubova (navijači Chateauroux, Pariza i Strasbourga protiv Marseillea). Politika ovdje potiče nasilje, uvlačeći u sport elemente koji mu ne pripadaju. Iskazivanje ljevičarske pripadnosti u većoj je mjeri fiktivno. Prilikom stvaranja *ultras* skupina militantnost članova, njihova želja za neovisnošću i osamostaljenjem od obitelji, suprotstavljanje ro-

⁵ A. G. Greenwald (1992), *L'égo totalitaire ou comment chacun fabrique et révisé sa propre histoire*, in *Le soi, recherches dans le champ de la cognition sociale*, Lausanne, Delachaux & Niestlé.

⁶ A. K. Cohen (1955), *Delinquent Boys. The Culture of the Gang*, New York, The Free Press.

diteljskom autoritetu i stvaranje osobnog identiteta, najčešće je mlade navijače približilo anarhističkoj ideologiji. Za Roumestana najvažniji je politički aspekt kod *Winnersa* primjena u praksi vrijednosti zajednice: solidarnost, odbijanje stvaranja znatnijeg profita, financijska pomoć i drugi oblici pomoći članovima. *Ultras* se time razlikuju od navijača koji funkcioniraju prema britanskom modelu. Paris-Saint-Germain klub je pod najvećim utjecajem tog modela koji se prvi put pojavio u Francuskoj na stadionu Parc des Princes 1987. godine na poticaj skinheada S. A., pripadnika *Revolucionarne nacionalističke mladeži* (*Jeu-nesse nationalistes révolutionnaires*), člana udruge pod nazivom Treći put (*Troisième voie*). Ta politička grupica uvelike je utjecala na Kop de Boulogne, a S. A. osnovao je 9. prosinca 1989. *Pitbull kop* koji je bio inicijator mnogih sukoba, ekscesa te ksenofobnih i pronacističkih parola u tolikoj mjeri da je »crvena« tribina »Boulogne« nakon susreta PSG – Strasbourg 16. siječnja 1993. postala »politički i ideološki usklađena i homogena. Zatvoren prostor pun je hipermotiviranih aktivista koji ne nalikuju nogometnim navijačima, nema ni transparenta ni animacije. Samo su istaknute zastave »Južnjaci (Sudistes)« i »Ordre Nouveau (Novi poredak)«. Ta je tribina u potpunosti obojena u sivo i crno. Pojedine osobe na tribini pripadnici su redarske službe jedne političke stranke« (Rouibi, *op. cit.*, 4). Nakon pobjede PSG-a u Kupu pobjednika kupova, tijekom predstavljanja trofeja navijačima, dogodili su se žestoki rasistički i ksenofobni ispadi. Navijači s tribine »Boulogne« nagnuli su na teren i napali navijače s tribine »Auteuil« »prije svega one »obojene« (*L'Équipe*, 10. svibnja 1996). Sociološki gledano, ako se poslužimo tipologijom Wiewiorke (1998), političko i rasističko nasilje u PSG-u kombinacija je dominacije i segregacije, a ne izraz osiromašenja određenog sloja društva. »Osnivači Kop de Boulogne, posebno *skinheads*, dolaze iz viših slojeva društva (obitelji odvjetnika i sl.)« (Mignon, 1995, 31). U drugim klubovima broj bandi *skinheads*a s nacističkim i ekstremno desničarskim idejama toliko je malen da izbjegavaju sukobe s ostalim skupinama. »Višeetnički«⁷ sastav većine skupina i članak 1. zakona Alliot-Marie vjerojatno su spriječili jače širenje nacionalističkih i rasističkih ideologija. Te su ideologije vidljive po načinu oblačenja na tribinama. Martensice s bijelim (*shinheads*) ili crvenim (*redskins*) uzicama, tamnoplave ili crne *bombersice* (skupine ekstremne desnice), preokrenute *bombersice* s vidljivom narančastom podstavom (skupine ekstremne ljevice), orlovi i slova »A« sašiveni na rukavima, sve su to znakovi raspoznavanja ili pripadnosti koji se doživljavaju kao pro-

⁷ P. Poutignat, J. Streiff-Fenardt (1995), *Théories de l'ethnicité*, Paris, PUF.

vokacije i koji doprinose začaranom krugu, što smo ga ranije opisali. Hinjena ili stvarna takva iskazivanja političke pripadnosti naglašavaju različitosti kultura i jačaju antagonizme.

3. Ultras skupine: od navijanja do devijantnih supkultura. – Pretvaranje navijanja u nešto više od same podrške klubu, pa i one pristrane i bezuvjetne, navodi nas na to da postavimo sljedeće pitanje: Je li navijanje dionizijska supkultura slavlja i veselja ili pak proizvod devijantne supkulture? Becker smatra da se devijantno ponašanje ne smije doživljavati kao jednostavno odstupanje od ustaljenih pravila. Društvo je ono koje neka ponašanja definira kao nenormalna (*labelling theory*, teorija etiketiranja). Zbog predrasuda i vrijednosnih sudova, ali i zakona o njima, navijače se učestalo opisuje kao osobe nenormalnog ponašanja. Njihov način života smatra se marginalnim, znači nenormalnim. No problem ne leži u imenovanju, već u praksi, svojevrsnoj karijeri. Možemo li među navijačima razlikovati povremene huligane i one za koje to postaje stil života? Da bismo na to odgovorili, trebalo bi analizirati proces započinjanja takvog devijantnog ponašanja. Beckerov sustav analize savršeno odgovara navijanju. Za njega devijantno ponašanje započinje u sklopu kolektivnog djelovanja, sudjelovanjem u devijantnoj skupini, interakcijama i stjecanjem iskustava. U takvu okružju pojedinac će postupno pronaći zadovoljstvo te naučiti kako činiti devijantna djela s najmanjim mogućim posljedicama. Naučit će kako igrati različite uloge i zauzimati određene pozicije i tako početi graditi svojevrsnu karijeru.

Što je s navijačima u svemu tome? Određeni elementi analize pomažu nam da shvatimo kako su ustrojene takve navijačke skupine. Prvi je element vrlo čvrsta strukturu *ultrasa* (v. poglavlje IV. Navijači i navijanje), koja počiva na poštovanju novih članova prema starijima i karizmi vođa.⁸ Drugi element jesu posebni simboli prišiveni na rukavima koje u nekim skupinama nose pripadnici tvrde jezgre. Kod *Winnersa* primjerice samo članovi tvrde jezgre nose *bombersice*. Treći element analize jest važnost tajnosti. Nitko ne objašnjava kako se postaje članom tvrde jezgre, ili to čini vrlo neodređeno i uvijeno, npr. treba se dokazati, znati braniti vrijednosti grupe... Često nam se događalo da se za vrijeme intervjuiranja novih članova u vezi s tim pitanjem u razgovor uključe stariji članovi, skrenu ga u drugom smjeru i izazovu šutnju kod naših sugovornika. Četvrti je element pitanje pristupanja skupini. Kako se primaju novi članovi? Na to se pitanje uvijek dobiva isti dvosmislen i neodređen odgovor: dokazivanjem! *Winnersi* razlikuju upis i integraciju, članstvo u smislu plaćanja članarine te prihvaćanje nekoga kao

⁸ M. Weber (1917), *Le savant et le politique*, Paris, UGE, 10–18, 1996.

zaslužnog člana u kojeg se može imati povjerenja. Pojedini čak govore da skupine organiziraju inicijacijske i integracijske rituale, pri čemu prvi obilježava ulazak u zajednicu, a drugi prihvaćanje. Zadnji element jest ponašanje vođa, tajnovito i na granici ilegalnosti; vođe provjeravaju svoje sastanke i sumnjičavi su prema svojim sugovornicima, potencijalnim neprijateljima.⁹ To je uobičajen način rada »tajnih društava«.¹⁰ Tajnost je sveprisutna te samo interpretirajući riječi, šutnju i djela, uspoređujući govore vođa raznih skupina, možemo shvatiti važnost nasilja u devijantnim supkulturama. Tajnost je integrirajući element koji omogućuje stjecanje povjerenja drugih članova i zaštitu grupe. Da bi bili integrirani u skupinu, novi se članovi moraju pridržavati pravila zajednice. Sva djela nisu devijantna. Treba biti prisutan cijelo vrijeme, sudjelovati u koreografijama, u njihovoj organizaciji, dolaziti što češće u prostorije kluba, uključiti se u život zajednice. Tek promatranjem obilježja vođa postajemo svjesni da su druga djela devijantna. Sve su to lideri s karizmom, koji su dokazali svoju odanost, hrabrost i angažiranost, pa su ih članovi zbog toga i izabrali za vođu. Sve vođe *ultras* skupina imaju još jednu značajku: svi su bili osuđeni prema zakonu Alliot-Marie: L. S. u Bordeauxu zbog bacanja kamenja na autobus, R. Z. i C. u Marseilleu za fizički napad, L. T. u Marseilleu za nasilje i ulazak na stadion s kombijem s dimnim bombama itd. Naravno njima se češće sudi jer su na odgovornim položajima, oni su prepoznatljivi. No je li nasilje i devijantno ponašanje način osvajanja mjesta vođe ili posljedica zakona te suparništva među skupinama? Odakle dolaze »trofeji« koji krase »muzeje« *ultrasa*? Rituali primanja po mnogočemu su agresivni. Sastoje se od sudjelovanja u sukobima, kaznenim ekspedicijama, krađama simbola i zastava te uništavanja prostorija protivničkih navijača na gostovanju. Treba donijeti dokaz, fotografije i videozapise sukoba koji se, kao primjerice u slučaju *Ultramarinesa*, pokazuju novim članovima i komentiraju. Navijači govore o svojim oružanim ekspedicijama,

⁹ 19. siječnja 1997. imali smo sastanak u Marseilleu, blizu stare luke, u 9 sati u baru »Le Pirheas« sa Z., vođom skupine poznate po nasilju. Vlasnik bara nam je rekao: »Nije ovdje, sad će stići!« Telefon zazvoni i vlasnik odgovara na čudan način: »Ne, sve je u redu, nema problema...«. Zatim se okreće prema nama i kaže nam: »Dolazi!«. Z. ulazi, razgovaramo više od sat vremena o navijanju, o Marseilleu, o marsejskim skupinama te nas odjednom zapita želimo li vidjeti njihove prostorije. Naravno da želimo! Prostorije se nalaze u četvrti »Panier«, tamo nam objašnjava da se čuva jer su pariški navijači ucijenili njegovu glavu, što su kasnije potvrdili sami pariški navijači.

¹⁰ G. Simmel (1901), *Secrets et sociétés secrètes*. Paris, Circé, 1991; E. Martin-Saint-Léon (1901), *Le compagnonnage, son histoire, son histoire, ses coutumes, ses règlements et ses rites*, Imprimerie du compagnonnage, 1977.

načinu skrivanja olovki-raketa u sendvičima, teleskopskih palica u ko-pljima zastava, o načinu na koji prolaze gradom s gumenim i bejzbo-lskim palicama, kako se skrivaju i organiziraju da ih ne bi uhvatili. De-vijantno ponašanje jest povremeno ako je rezultat nekog nepredviđenog događaja prilikom kojeg pojedinci nemaju drugog izbora nego uzvratiti. To je slučaj s napadom na autobus s protivničkim navijačima. No ono se pretvara u način života kad postane igra koja se ponavlja kad god je to moguće, kad navijači u njemu nalaze zadovoljstvo i kad postane sredstvo ostvarivanja drugih ciljeva, kao što je napredak u hijerarhiji skupine ili napredak na neslužbenoj rang-ljestvici navijača. Supkultura navijača često je dvostruka i nestabilna: s jedne strane odražava snažnu pripadnost zajednici, a s druge je strane devijantna. Ravnoteža između tih dvaju suprotnih polova ovisi o raznim čimbenicima, poput vrijednosti i ideologije grupe, racionalnosti određenih sudionika, utjecaju »aktivnih manjina« te o posebnu kontekstu samog navijanja.

4. Od racionalnosti sudionika do utjecaja aktivnih manjina. – Ograničiti interpretacije na determinističku i holističku viziju, prema kojoj je nasilni navijač zarobljenik svoje pripadnosti i svoje uloge, počiva na previše ograničenoj poimanju sudionika. Iako huliganstvo karakteriziraju kolektivna i strastvena ponašanja (dimne bombe, guranje, provokacije, sukobi među skupinama), nasilni navijač može se smatrati racionalnim sudionikom, doduše ograničene racionalnosti, koji posjeduje slobodu djelovanja i sposobnost izbora u okviru sustava kojem je i on bio jedan od graditelja.

Za razumijevanje huliganstva moramo, bez upuštanja u velika psihološka razmatranja, analizirati ciljeve, sredstva i prilike za nasilno djelovanje s gledišta samog navijača. Navijači mogu izabrati hoće li neće sudjelovati u nasilnim akcijama. Postavlja se pitanje zašto neki izaberu sudjelovanje, a neki ne. Pojedini možda jednostavno ne sudjeluju zbog straha od neuspjeha ili policijskog gonjenja. Drugi sudjeluju, ali s kojim ciljem? Nedostatak društvene kontrole ne može sve objasniti. Koristeći se Cussonovom tipologijom ciljeva prijestupničkog djelovanja, možemo reći da se huligansko djelovanje na sličan način dijeli ovisno o četirima glavnim ciljevima: akcija, prisvajanje, agresija i dominacija.¹¹ Nasilne su akcije navijačima uzbudljive, izvor su užitka i snažnih emocija. Nemaju nužno neku svrhu, primjerice osvetu. Same su sebi cilj. One su avantura i provokacija, igra i želja za samoostvarenjem, većim uspjehom od drugih. Drugi je cilj prisvajanje. U velikom je broju slučajeva cilj sukoba otimanje od protivničkih navijača da bi se do-

¹¹ M. Cusson (1981), *Délinquants; pourquoi?*, Bibliothèque québécoise, 1989.

punili »muzeji« i osobne kolekcije. Sobe nekih navijača ukrašene su kapama, šalovima i dresovima otetim od protivnika. Navijači drugima znaju istrgnuti simbole i zatim ih nositi kao trofeje na vlastitoj odjeći, poput pilota koji su tijekom rata na avionima upisivali svoje pobjede. To je produžetak akcije, način da se ponovno proživi i produži uzbuđenje, svojevrsni karnevalski ritual koji privlači poglede i pažnju drugih. Treći je cilj agresija, može biti obrambena ili funkcionirati prema logici osвете. Četvrti je cilj dominacija. To je uz akciju najvažniji cilj čija je svrha istodobno moć, užitak moći nad drugima te prestiž i divljenje drugih članova. Sudjelovanje u nasilnim akcijama nije uvjet za pristupanje navijačkoj skupini, no postaje neophodno ako navijač želi započeti »karijeru«. R. Z. iz Marseilla, jedan od najpoznatijih vođa *ultrasa*, u tom je smislu izuzetan primjer jer su ga nasilje i hrabrost doveli do položaja vođe skupine. Članovi se, ali i protivnici, tom nedodirljivom vođi, koji se nametnuo s pomoću nasilja, istodobno dive, boje ga se i poštuju. Iako nasilje nije bitan aspekt navijanja, ipak je prisutno u svakom trenutku i njegov je sastavni dio, posebno ako neki članovi žele postati dio tvrde jezgre, biti prihvaćeni od starijih članova i steći poštovanje, prestiž i određeni status.

Nasilje je potvrda hrabrosti, odlučnosti, kvalitete i povjerenja u angažiranost. Budući da navijači znaju koje su obveze i načela povezani s njihovim devijantnim aktivnostima te žele postupati u skladu s njima, mogu se smatrati racionalnim sudionicima koji slijede ciljeve, osmišljavaju strategije i nalaze načina da ih postignu.

U tom je smislu huliganstvo planirano i smišljeno djelovanje, nije samo mehanizam samoobrane ili reakcija na strah. No ono nije ni zločin koji su počinile osobe izvan nogometa. Riječ je o »ostvarenju u praksi«, koliko ono bilo atipično i štetno, koje je dio društveno organiziranog svijeta. Posljedica je suparništva među skupinama te sudjeluje u izgradnji osobnih identiteta, omogućavajući mladim navijačima da izgrade dvostruki identitet, koliko god on bio negativan i monstuozan, identitet koji valorizira i koji se cijeni. Postoji stalan odmak od normalnosti (u skupini i u svakodnevnom životu) i skretanje prema devijantnom ponašanju ili nasilju, kada se isti pojedinac može u jednom trenutku ponašati u skladu s normama, a u drugom odstupati od njih (Becker, *op. cit.*). Čas Dr. Jekyll čas Mr. Hyde, »nasilne« *ultras* vođe dvostruke su ličnosti: jedni su enolozi, drugi studiraju arhitekturu, treći su na doktorskom studiju prava, četvrti su na čelu obiteljskih tvrtki. Postavlja se pitanje kako ti pojedinci pomiruju takav dvostruki život u društvu. Kako ga prihvaćaju kad sami priznaju da je nasilje odviše prisutno u navijanju i da su usvojeni zakoni i propisi utemeljeni i potrebni? Odgovor

na to pitanje već je davno dan: »metode neutralizacije«. ¹² Usvajati delinkventno ili devijantno ponašanje ne znači samo sudjelovati u nekoj »devijantnoj supkulturi«, ne znači počiniti planirana i proračunata devijantna djela, već znači ovladati tehnikama koje omogućuju da osoba ima pozitivnu sliku o sebi, da nastavi vjerovati u valjanost zakona, da drugima bude primjer dok istodobno krši zakone i propise, norme i pravila ponašanja. »Devijantni« i »nasilni« navijači jesu oni koji istodobno koriste pet »tehnika neutralizacije« ili neku od njih:

- negiranje odgovornosti (»nismo im smetali, mirno smo sjedili na terasi nekog bara kad su nas napali«);
- negiranje pretrpljene štete (»nije istina, pretjeruju, samo smo ih htjeli malo prestrašiti«);
- negiranje postojanja žrtve (»nikome nismo ništa napravili, pričaju to jer su se razbježali«);
- optuživanje onog koji optužuje (»oni su nasilniji od nas, oni su nas napali na dolasku, oni su počeli«);
- pozivanje na vjernost (»napali su dva ili tri člana grupe, nismo to mogli dopustiti«).

Svatko, kad ovlada tim tehnikama, može nastaviti živjeti i opravdavati svoje navijanje, nastaviti govoriti o svrhovitosti i utemeljenosti navijanja bez obzira na postupke koje njihov moral i obrazovanje osuđuju. Možemo se zapitati što je još racionalno u takvu opasnom, nasilnom i zločinačkom ponašanju? »Tvrde jezgre« tih zajednica okupljaju velik broj »racionalnih« sudionika koji promišljeno čine huliganska djela. Zato je normalno da su članovi te »hiperaktivne« jezgre većinom odgovorni za huliganska djela. Svi traže priznanje u društvu nadajući se da će njihovo zalaganje, akcije i zasluge biti priznate. Time se unutar grupe stvara natjecanje među članovima tvrde jezgre. To suparništvo dovodi do kvantitativnog i »kvalitativnog« povećanja nasilja jer svatko želi učiniti više i bolje. Moscovici smatra »da je za njih (marginalne manjine) najvažnije postojati i biti priznat u očima većine, bez obzira na veličinu žrtve«. ¹³ U slučaju navijača ta je većina dvostruka, ona skupine kojoj pripadaju i ona drugih *ultrasa*. Takve su manjine samo jedan od elemenata tih zajednica. Jedan od vođa *Ultras occitans* (intervju napravljen u Toulouseu 1998. godine) rekao je da svaka skupina

¹² G. M. Sykes, D. Matza (1957), *Techniques of neutralization: A theory of delinquency*, *American Sociological Review*, vol. 22, 664–670.

¹³ S. Moscovici (1979), *Psychologie des minorités actives*, Paris, PUF, »Quadrude«, 1996, 224.

ima tri kategorije navijača: »one koji piju« i koji se dolaze provešeliti, »one koji pjevaju« da bi ohrabрили momčad te »razbijače« koji dolaze da se potuku ako je potrebno. No te kategorije nisu nepropusne, ovisno o situaciji pojedinci odabiru ovaj ili onaj način ponašanja. To ukazuje na mehanizme utjecaja koji su mnogo istraživani u drugim područjima, primjerice u socijalnoj psihologiji. U određenom trenutku devijantna i nasilna manjina može povući većinu skupine u nasilno ponašanje tako što provocira članove protivničke skupine, pritom uvjeravajući da je skupina u opasnosti ili prisiljavajući druge članove da dokažu svoju solidarnost s grupom u slučaju napada koji su ponekad i sami izazvali. Navijačke skupine nisu homogene i hermetički zatvorene zajednice. U njima dolazi do napetosti i borbi za prevlast, ponekad samo nekolicina utječe na ponašanje cijele skupine. Jedan od vođa *Dodgersa* (navijačke skupine iz Marseillea) kaže da »u svakoj skupini ima nasilnika, neki su nasilniji od drugih, traže nasilje ili su jednostavno nervozniji jer imaju osobnih problema. Neke su skupine agresivnije od drugih jer u skupini ima više nasilnika«. Na opasnost utječe i broj navijača. Ako tvrda jezgra broji od 300 do 500 osoba, kao što je slučaj u Marseilleu, onda se oni mogu sami suprotstaviti svim *ultrasima* nekog drugog kluba.¹⁴ Opasnost leži u tome da se manjina počne smatrati većinom i ponašati u skladu s tim, ponekad u potpunoj suprotnosti s idejama skupine i bez njezine suglasnosti. Način je to stvaranja devijantnih i nasilnih skupine u kojima postaje očita izravna veza između nasilja i navijanja.

IV. Problem anomije

Činjenica da je huliganstvo prisutnije u nogometu nego u drugim sportovima ukazuje na to da organizacija navijača te odnosi između sportskih čelnika i navijača potiču nasilno ponašanje. Čelnici su često zatvarali oči ili se nisu znali uhvatiti u koštac sa strastima koje su ponekad svjesno pobudili.

1. Odbijanje zahvalnosti. – Otvarajući stadione novoj publici, čelnici su ostvarili dobru zaradu i poticali šovinističko i ekscesivno navijanje. Navijači su dvanaesti igrač. Pružaju podršku svojoj momčadi povici-
ma i pjevanjem te pokušavaju ometati protivničke igrače i suca. Osim kluba Girondins iz Bordeauxa, čiji je predsjednik Bez bio kategorički protiv stvaranja *ultras* skupina, većina je čelnika poticala njihovo stvaranje i razvoj. Navijačke tribine postale su bučne, šarene, vesele, impresionirale su protivnike, privlačile publiku i medije te potenci-

¹⁴ Većina skupina ima od 50 do 300 članova.

jalne gospodarske i političke investitore. No bez obzira na to što imaju zajednički interes, nogomet i klub, ta dva svijeta komuniciraju, ali se ne poznaju. Je li i moglo biti drukčije? Navijači su mladi, većina još nije našla svoje mjesto u društvu. Njihovo ekscesivno ponašanje smeta i straši. Njihovo odijevanje, stil i govor zbunjuju te ih diskreditira kao sugovornike. S jedne strane nalaze se oni koji odlučuju i imaju financijsku moć, predstavnici sustava i visokog sloja društva, s druge su strane mladi ili pripadnici radničkog sloja, koji stoje iza svoje strasti i svoju bezuvjetnu podršku suprotstavljaju koristoljubivoj logici. Postupno se stvorio antagonizam između navijača i čelnika. Ovi drugi preziru prve. Navijači ne ostaju dužni. Mladi i izazovni pokazuju svoju neovisnost u odnosu na klub. Broussard (*op. cit.*) ide korak dalje i kaže da često postoje dva predsjednika, onaj koji posjeduje kapital te onaj drugi »paralelni predsjednik«. Taj nedostatak zahvalnosti očit je u nogometu, posebno ako ga usporedimo s košarkom. Navijanje je u košarci službeno i institucionalizirano, a razlozi su za to jasni. Košarkaški su navijači malobrojniji, stariji, ravnopravni i cijenjeni sugovornici. Nezahvalnost stvara antagonističku situaciju koju možemo približiti pojmu društvene dezorganizacije kod Mertona (1965). Devijantno ponašanje označava definitivni raskid s pravilima i običajima društvenog ophođenja. Budući da ih drugi članovi društva isključuju iako imaju iste ciljeve, neki pojedinci usvajaju devijantna i konfliktna ponašanja (Bodin, Héas, 2001). Nepostojanje ugovornih odnosa zasnovanih na uzajamnim pravima i obvezama dovodi do povlačenja mladih u sebe i uspostavljanje odnosa sa sebi sličnima. Pripadnost više ili manje devijantnoj skupini, u kojoj je tolerancija prema nasilju veća, a kontrola vrlo mala, doprinosi ekstremnom ponašanju. Razvoj navijačkih skupina izvan društvenih stega te huliganstva koji iz njih proizlazi može se u tom smislu promatrati kao neželjena posljedica razvoja nogometa.

2. Od ambivalentnih veza do koluzije. – Ambivalentni odnosi potiču antagonističku situaciju. Neke vode *ultras* govore o interesu koji čelnici nalaze u ekscesivnom ponašanju njihovih najnasilnijih navijača. Osuđuju ih vrlo mlako i puštaju ih da djeluju, da zastrašuju protivničke gledatelje koji se više ne usuđuju pratiti svoj klub na gostovanjima. Izmišljanje ili blaćenje? U prilog tome idu tvrdnje Roubibija (*op. cit.*, 4) »da mu se čelnici PSG-a čine prestrašeni i dezorijentirani razvojem situacije koju su svojim laksizmom i željom za zaradom u prošlosti poticali«. Iako se navijači i čelnici ignoriraju, navijači svejedno traže povoljnije cijene za ulaznice, financijsku pomoć za organiziranje gostovanja ili kupovinu novog transparenta, što im čelnici odobravaju da bi »izbjegli uvrede i sprdanja«.

Ambivalentni odnosi prelaze u tajni dogovor kada čelnici sudjeluju, zataškavaju ili rješavaju afere u koje su uključeni njihovi gledatelji. Primjer za to jest unošenje pirotehničkih sprava zabranjenim zakonom Alliot-Marie. Kada L. T.-a uhvate na marsejskom stadionu Vélodrome u kombiju punom dimnih bombi, možemo li vjerovati da je ušao, a da čelnici ništa o tome nisu znali? Protiv odgovorne osoba za sigurnost iz PSG-a bila je pokrenuta istraga »zbog sudioništvu u unošenju dimnih bombi na stadion« prilikom susreta PSG – Metz 30. ožujka 1996. Uhićeni navijači izjavili su da je ta osoba dala prešutno odobrenje.¹⁵ Odgovorna osoba za sigurnost jednog prvoligaškog kluba zatražila je 1998. godine od policijskog narednika zaduženog za Parc Lescure, stadion u Bordeauxu, da odustane od kaznenog gonjenja dvojice njihovih navijača »obećavši da će stvar riješiti interno«. Što reći o tome kada jedan klub zaposli kao šefa redara bivšeg huligana, nakon čega su neke novine objavile njegove fotografije, jednu u službenom odijelu, a drugu kako u »Panzer« uniformi pozdravlja nacistički salutiranjem? On zasigurno dobro poznaje svoje bivše kolege, no može li on zbilja biti osoba od povjerenja? Neke se afere zataškavaju. Gledatelj koji je 2001. godine u počasnoj loži snažno udario osobu koja je sjedila do njega nije bio kazneno gonjen. Bio je to sin jednog ministra. Pravila se često i nekažnjeno krše ako u tome obje društvene grupe nalaze zajednički interes (Becker, *op. cit.*). Nepostojanje granica postavlja problem dopuštenog i zabranjenog, prekoračenje granica koje se u konačnici ne osuđuje. Situacija je zabrinjavajuća jer su u pitanju mladi, a za njih »svako djelo koje nije kažnjeno nije ni loše i ozbiljno« (Roché, 2001). Slučaj ministrova sina učvršćuje mišljenje da postoji, kao što je to slučaj u politici, dvostruka pravda, jedna za »Francusku visokog društva«, a druga za »Francusku proletera«.

¹⁵ Sud je presudio da ta odgovorna osoba nije kriva.

Umjesto zaključka

Bilo bi potrebno zapitati se zajedno s Eliasom i Dunningom (*op. cit.*) što se događa kad društvo nije više sposobno osigurati društveni nadzor svih slojeva stanovništva. Neprimjenjivanje normi ili njihova diskriminacijska primjena smanjuje učinkovitost preventivnih politika, jača osjećaj nekažnjivosti i doprinosi povećanju broja i težine nasilnih djela. Ono također uvodi svojevrsnu pozitivnu diskriminaciju. Ako se nasilje tolerira na stadionu, zašto se ne bi toleriralo i izvan njega? Kada francuska Središnja uprava za javnu sigurnost »bilježi sve veće preklapanje sportskog i urbanog nasilja«, nije li onda vjerojatno da u slučaju kad se radi o istim osobama jedno utječe na drugo? Više nažalost nije moguće gurati glavu u pijesak i praviti se da nas se huliganstvo ne tiče. Taj je fenomen isto toliko francuski koliko i britanski, njemački i belgijski. Kao i na području maloljetničkog prijestupništva, moramo prestati gledati na huliganstvo kao na klasnu borbu. Huliganstvo je rezultat »rušenja normi« (Wieviorka, 1999), nedostatka praćenja i nadzora mladih navijača, društvene praznine, laksizma, olakog sudioništva i opraštanja koji pokazuju koliko je neučinkovit okvir u kojem čelnici, navijači i igrači uspostavljaju svoje odnose.

Dominique Bodin

Predavač sociologije na Odsjeku znanosti i tehnologije za fizičku kulturu i sport Sveučilišta u Rennesu 2 i suradnik u sveučilišnome istraživačkom centru za metode, vještine i tehnologiju poučavanja u fizičkoj kulturi i sportu. Stručni suradnik Istraživačkog centra za odgoj i obrazovanje pri Sveučilištu u Bordeauxu 2.